

Research Article

The Role of Emigration Social Networks in University of Tehran Students' Tendency to Emigrate from Iran

Gholamreza Ghaffari^{1*} , Yonous Rahmati² ¹ Professor of Sociology, Department of Sociology, Faculty of Social Sciences, University of Tehran, Tehran, Iran.² Master's degree in Sociology, Department of Sociology, Faculty of Social Sciences, University of Tehran, Tehran, Iran.

ARTICLE INFO

Received: 24 November 2025

Accepted: 12 July 2026

Keywords:

International emigration,
Emigration social network,
Agentic networking,
Self-efficacy,
Ordinal logistic regression,
iran.

ABSTRACT

Emigration social networks influence the tendency to emigrate by reducing perceived risk and facilitating the flow of information. Drawing upon a critique of structure-oriented models and employing the concept of self-efficacy to explain agentic capacity in networking, and by distinguishing between the structural and content dimensions of the network (the mere presence of a tie versus the quality of the tie), an analytical model was conceptualized and tested. This model comprises fourfold statuses of "strong and efficient network", "weak and inefficient network", "lack of network", and "agentic networking". A survey method was employed, and data were collected using a researcher-made questionnaire from 420 students at the University of Tehran, and were analyzed using ordinal logistic regression. The results showed that approximately half of the students (46.2%) have a tendency to emigrate from Iran and, the status of the emigration network is an effective and predictive variable of this tendency. The odds of emigration tendency among students with a "strong and efficient network" were more than three times higher than those among students lacking a network. Additionally, a nearly twofold odds ratio of emigration tendency observed in the agentic networking group compared to the network-lacking group (OR=1.91) demonstrates that individual agency and self-efficacy in forging ties and social networks are important and significant factors influencing the emigration decision.

Introduction

The internationalization of higher education and the accelerating inclination and tendency toward emigration among students of top-tier universities have emerged as major structural challenges in the realm of national development and human capital management in Iran. A substantial portion of the existing research literature primarily addresses this phenomenon through classical, structure-oriented frameworks based on push-pull models, emphasizing macro-level economic and political dynamics in both origin and destination countries. However, these approaches are often inadequate in analyzing and dissecting the facilitating and intermediary mechanisms at the meso-level; a level at which actors, beyond mere structural pressures, make decisions based on their social networks. Classical network theories, particularly Massey's cumulative causation model, adopt a linear perspective, viewing the mere presence of social ties at the destination as an automatic factor in reducing risk and facilitating movement. Conversely, contemporary dynamics reveal that critical conditions in the country of origin and adaptation pressures in destination countries alter the qualitative function of these networks. The core problem of this study is to transcend the linear and quantitative view of emigration networks, and focus on the reconfiguration of social capital in terms of the "qualitative content of relationships" at the meso-level. By integrating the structural approach of social capital (regarding the negative externalities of networks) with the agentic approach of self-efficacy, this study explores how different typologies of emigration network quality (including efficient network,

inefficient network, agentic networking, and the lack of a network) predict the emigration tendencies of University of Tehran students.

Methodology and Data

This study was conducted using a survey method with a cross-sectional design. The statistical population comprised all students enrolled across various educational levels at the University of Tehran (N = 53,488) during the academic year 2024–2025. The sample size was initially calculated at 381 using Cochran's formula and was subsequently increased to 420 to enhance statistical precision. To select the sample, a multi-stage stratified sampling technique proportional to size was utilized across five major disciplinary groups. Data collection was executed via a researcher-designed questionnaire, the face and content validity of which were confirmed by a panel of sociology and demography experts. Furthermore, to establish construct validity, an Exploratory Factor Analysis (EFA) was performed using the principal component method; the Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) measure of sampling adequacy was 0.844, and Bartlett's test of sphericity was statistically significant ($\chi^2 = 5020.8$, $df = 153$, $p\text{-value} < 0.001$), confirming the construct validity. Factor loadings for the key structural and behavioral items of emigration tendency ranged from 0.486 to 0.861. The reliability of the instrument was confirmed with a Cronbach's alpha of 0.91. The dependent variable (emigration tendency) was operationalized as an ordinal scale, and the primary independent variable (network quality) was categorized into four distinct statuses (strong/efficient, weak/inefficient, agentic networking, and lack of network as the reference group). The data were analyzed using ordinal logistic regression (OLR) model in SPSS 27, while controlling for demographic and background variables.

*Corresponding author: Gholamreza Ghaffari. Professor of Sociology, Department of Sociology, Faculty of Social Sciences, University of Tehran, Tehran, Iran.

E-mail address: ghaffary@ut.ac.ir

E-ISSN: 2717-3208 / © National Institute for Population Research, Iran. This is an open access article under the CC BY 4.0 License

(<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

Cite this article:

Ghaffari, G., & Rahmati, Y. (2026). The role of emigration social networks in University of Tehran Students' tendency to emigrate from Iran. *Iranian Population Studies Journal*, 10(1): 125-143. <https://doi.org/10.22034/jips.2026.560521.1327>

Findings

Descriptive findings indicated that a substantial proportion of the surveyed students expressed high levels of tendency to emigrate, this tendency was prominently higher among students in technical-engineering fields and basic sciences compared to other disciplines. The results of the ordinal logistic regression model revealed that the quality of the emigration social network is a robust and statistically significant predictor of emigration tendency. The odds ratio obtained for the "strong and efficient network" status indicated that students who enjoy positive and reliable support from acquaintances at the destination have approximately 3 times greater odds of exhibiting a higher tendency to emigrate compared to the reference group (lack of network). Regarding the "weak and inefficient network" status, contrary to conventional assumptions about the insignificance of weak ties, this condition increased the odds of a higher emigration tendency by approximately 2 times compared to the reference group, highlighting the vital informational function of weak ties. Additionally, in the "agentic networking" status, the findings demonstrated that an individual's psychological agency to forge new connections in both physical and virtual spaces have a significant and positive correlation with an increased tendency toward emigration.

Discussion and Conclusion

The statistical analyses in this study reveal that the emigration tendency among the studied student community, beyond macro-structural pressures, is deeply intertwined with the reconfiguration of social capital at the meso-level. The alignment of the observed patterns in the "strong and efficient network" status with the theoretical foundations of social capital underscores the importance of the qualitative perception of tie efficacy. Within this framework, the network operates as a facilitating form of social capital, that, by reproducing of interpersonal resources, shows a high correlation with mitigating both the material and psychological costs of relocation. On the other hand, the significant correlation of emigration tendency among students with a "weak and inefficient network" provides empirical validation for the "strength of weak ties" thesis. This finding indicates that even in the absence of deep emotional support, mere connection to networks acts as an informational "bridge", granting access to the fluid flow of non-redundant and information; a phenomenon that underscores the relative primacy of the network's informational function over its tangible supportive function within academic environments.

Furthermore, analyzing the "agentic networking" status uncovers a novel dimension of subject (agent) dynamics. In this scenario, in the absence of structural network capital, the actor compensates for the lack of prior ties through self-efficacy mechanisms. This finding highlights a departure from the rigid binary of "having or not having a network", and demonstrates how individual agency in creating new connections in both virtual and physical spaces possess an independent correlation with reinforcing the tendency for mobility. Finally, the heavy concentration of emigration tendency within engineering and basic sciences uncovers the intersection of perceived international opportunities with the structural attributes of these fields. In a cohesive synthesis aligned with the nature of the data, the emigration tendency is a multifaceted process that is significantly correlated with the qualitative content of social networks, whereby these networks serve as an enabling terrain for perceiving lower risk and greater opportunity. Interpreting these findings requires acknowledging the limitation of the cross-sectional nature of the data, which precludes definitive causal inferences; furthermore, the focus on the University of Tehran limits generalizability of the findings. For practical application, it is recommended that the National Elites Foundation design "reverse transnational employment consortia" to activate the potential of individuals with high networking agency domestically. Additionally, the Student Affairs Organization should establish interactive platforms so that the informational function of weak ties is transformed into a conduit for technology transfer rather than structural outflow. The allocation of targeted budgets by the Plan and Budget Organization to equip reference laboratories in basic science disciplines would also minimize the efficacy gap between domestic and destination networks. Future research should utilize longitudinal Social Network Analysis (SNA) combined with qualitative interviews to further capture the temporal dynamics and emotional anchors of these ties.

مقاله پژوهشی

نقش شبکه‌های اجتماعی مهاجرت در تمایل دانشجویان دانشگاه تهران به مهاجرت از ایران

غلامرضا غفاری^{۱*}، یونس رحمتی^۲^۱ استاد جامعه‌شناسی، گروه جامعه‌شناسی، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه تهران، تهران، ایران.^۲ کارشناسی ارشد جامعه‌شناسی، گروه جامعه‌شناسی، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه تهران، تهران، ایران.

چکیده

اطلاعات مقاله

دریافت: ۱۴۰۴/۰۹/۰۳

پذیرش: ۱۴۰۵/۰۴/۲۱

کلیدواژه‌ها:

مهاجرت بین‌المللی،

شبکه اجتماعی مهاجرت،

شبکه‌سازی عامل،

خودکارآمدی،

رگرسیون لجستیک ترتیبی،

ایران.

شبکه‌های اجتماعی مهاجرت با کاهش ادراک ریسک و تسهیل جریان اطلاعات، گرایش به مهاجرت را تحت تأثیر قرار می‌دهند. براساس نقد مدل‌های ساختارمحور و نیز به‌کارگیری مفهوم خودکارآمدی در تبیین توان عاملیتی در شبکه‌سازی، با تفکیک ابعاد ساختاری و محتوایی شبکه (صرف وجود پیوند در برابر کیفیت پیوند)، مدلی تحلیلی مفهوم‌پردازی و آزمون شد. این مدل شامل وضعیت‌های چهارگانه «شبکه قوی و کارآمد»، «شبکه ضعیف و ناکارآمد»، «فقدان شبکه» و «شبکه‌سازی عامل» بود. روش تحقیق پیمایشی بوده و داده‌ها با استفاده از پرسشنامه محقق‌ساخته، از ۴۲۰ نفر از دانشجویان دانشگاه تهران گردآوری و با استفاده از رگرسیون لجستیک ترتیبی تحلیل شدند. نتایج نشان داد که حدود نیمی از دانشجویان (۴۶/۲ درصد) تمایل به مهاجرت از ایران دارند و وضعیت شبکه مهاجرتی، متغیری مؤثر و پیش‌بینی‌کننده این تمایل است. شانس تمایل به مهاجرت در دانشجویان دارای «شبکه قوی و کارآمد» بیش از سه برابر گروه دانشجویان فاقد شبکه است. علاوه‌براین، نسبت شانس تقریباً دو برابر تمایل مهاجرتی در گروه دارای عاملیت شبکه‌سازی، نسبت به گروه فاقد شبکه ($OR=1/91$) نشان می‌دهد که عاملیت فردی و خودکارآمدی در خلق پیوندها و شبکه‌های روابط اجتماعی یک عامل مهم و معنادار بر تصمیم به مهاجرت است.

مقدمه

تأثیرات مستقیم و بلندمدتی بر توان رقابتی، نوآوری، توسعه و پیشرفت اقتصادی-اجتماعی این کشورها دارد (Docquier & Rapoport, 2012:686).

ایران با برخورداری از جمعیت جوان با موج فزاینده‌ی تمایل به مهاجرت در میان دانشجویان و نخبگان علمی مواجه است. به‌طوری که جمعیت دانشجویان ایرانی در خارج از کشور طی بازه‌ی پنج‌ساله ۲۰۱۹-۲۰۲۴ میلادی رشدی شگفت‌انگیز را تجربه کرده و از تراز تقریبی ۶۰ هزار نفر در سال ۲۰۱۹ به حدود ۱۲۰ هزار نفر در سال ۲۰۲۴ رسیده است (صلواتی سرچشمه، ۱۴۰۲: ۱۰۶). این رشد ۱۰۰ درصدی و افزایش دوبرابری در یک دوره پنج‌ساله در سه‌دهه

امروزه مهاجرت بین‌المللی به واسطه جریان جهانی‌شدن و پیچیدگی‌های ژئوپلیتیک از امری فردی و اتفاقی به یک پدیده ساختاری و اجتماعی تبدیل شده است. واقعیتی که به لحاظ مطالعه تحركات جمعیتی و آثار آن بر فرایند توسعه کشورها حائز اهمیت است. در میان اشکال مختلف مهاجرت، مهاجرت نیروی کار ماهر و تحصیل‌کرده که در نوشتجات علمی-پژوهشی از آن با عنوان «فرار مغزها» یاد می‌شود؛ از چالش‌های توسعه برای کشورهای در حال توسعه از جمله ایران است. زیرا ازدست‌دادن سرمایه انسانی متخصص

¹ Brain Drain

*نویسنده مسئول: غلامرضا غفاری. استاد جامعه‌شناسی، گروه جامعه‌شناسی، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه تهران، تهران، ایران.

نشانی ایمیل: ghaffary@ut.ac.ir

استناد به این مقاله: غفاری، غلامرضا، رحمتی، یونس (۱۴۰۵). نقش شبکه‌های اجتماعی مهاجرت در تمایل دانشجویان دانشگاه تهران به مهاجرت از ایران، دوفصلنامه مطالعات جمعیتی، ۱۰(۱): ۱۲۵-۱۴۳.

شبکه‌سازی فردی" ناتوان است. این نقص تحلیلی باعث شده تا نقش شبکه‌های اجتماعی مهاجرت نه به عنوان یک متغیر کیفی و پویا بلکه به عنوان یک متغیر ساده و ایستا نگریسته شود. از این رو، ضرورت دارد تا با فرارفتن از نگاه صرفاً کمی، تأثیر وضعیت‌های کیفی و مختلف شبکه بر تمایل به مهاجرت در چهارچوبی جامع‌تر بررسی شود.

در واقع، لزوم تمایزگذاری میان شبکه قوی و کارآمد و شبکه ضعیف و ناکارآمد از آنجا ناشی می‌شود که وجود یک پیوند، لزوماً به معنای دسترسی به منابع حمایتی نیست. شبکه‌ها ممکن است به دلیل محدودیت‌های مقصد یا فقدان پیوندهای عمیق، کارکرد مؤثری نداشته باشند و فرد امیدی به حمایت آن‌ها نداشته باشد. از این رو ضرورت دارد که به منظور شناسایی همزمان نقش وجودی و کیفی شبکه، میان گروهی که به حمایت شبکه اطمینان دارند (شبکه قوی و کارآمد) با گروهی که علیرغم داشتن شبکه، به حمایت مؤثر آن اطمینان ندارند (شبکه ضعیف و ناکارآمد) تمایز قائل شد.

علاوه بر این، در تبیین دقیق‌تر پدیده تمایل به مهاجرت تحت تأثیر شبکه‌های ارتباطی، باید گروه دیگری را نیز در نظر داشت که با وجود فقدان پیوندهای فعلی، به توانایی خود برای ایجاد ارتباط و ساخت شبکه ارتباطی خود برای مهاجرت از کشور باور داشته و به صورت فعالانه در تلاش برای خلق چنین روابط و اتصالاتی هستند. توجه به این پاسخ که نوعی «شبکه‌سازی بالقوه» تلقی می‌شود، نشان‌دهنده اهمیت یک عامل اجتماعی-روان‌شناختی تحت عنوان عاملیت فردی در تصمیم مهاجرت است. تفکیک این گروه از کسانی که فاقد شبکه و فاقد توان ایجاد آن هستند (وضعیت فقدان شبکه)، به درک این مسئله کمک می‌کند که آیا تمایل به مهاجرت در دانشجویان، در غیاب پیوندهای حمایتی، توسط خودباوری و توانمندی فردی در ایجاد پیوندهای نوین نیز تقویت می‌شود یا خیر. بر این اساس، هدف اصلی پژوهش حاضر تبیین نقش شبکه اجتماعی مهاجرت و هر یک از چهار وضعیت کلیدی آن شامل «شبکه قوی و کارآمد»، «شبکه ضعیف و ناکارآمد»، «شبکه‌سازی عامل» و وضعیت «فقدان شبکه» در پیش‌بینی سطوح تمایل به مهاجرت در میان جامعه دانشجویان است. این مطالعه با تمرکز بر این چهارگانه تحلیلی که بر مبنای تقاطع ابعاد ساختاری و محتوایی شبکه استوار است، به دنبال آن است که سهم هر وضعیت بر شانس قرارگیری دانشجویان در سطوح بالاتر تمایل به مهاجرت را بررسی نماید. لذا، پرسش اصلی پژوهش این است که «شبکه اجتماعی مهاجرت و وضعیت‌های مختلف آن چه تأثیری بر تمایل دانشجویان دانشگاه تهران به مهاجرت از کشور دارد؟».

اخیر روندهای مهاجرتی دانشجویان به خارج از کشور بی‌سابقه است. بر این اساس مطابق داده‌های سالنامه مهاجرتی ایران، با خروج سالانه بالغ بر ۶۵ هزار نفر و اعلام تمایل حدود ۷۰ درصدی به مهاجرت در میان متخصصان و دانشجویان، پدیده مهاجرت روبه‌رشدترین پدیده اجتماعی ایران در سال‌های اخیر بوده است (صلواتی سرچشمه و همکاران، ۱۴۰۱). البته اهمیت این پدیده تنها به افزایش مطلق مهاجرت‌ها محدود نمی‌شود؛ بلکه بررسی نسبت جمعیت دانشجویان ایرانی خارج از کشور به کل دانشجویان داخل نیز نشان می‌دهد که در طول دو دهه‌ی گذشته، مقدار ثابت این نسبت، از حدود ۱ تا ۱/۵ درصد، در بازه‌ی پنج‌ساله اخیر با بیش از دو برابر افزایش به رقم ۳/۸ درصد در سال ۲۰۲۴ رسیده است (صلواتی سرچشمه، ۱۴۰۲: ۱۰۷). این جهش در نسبت ذکرشده نشان از افزایش روزافزون تمایل به مهاجرت در جمعیت جوان دارای سرمایه‌ی انسانی دارد. این روند فزاینده موجب شکل‌گیری «شبکه مهاجرتی» قوی در خارج از کشور شده است که با خود ذخیره‌ای از سرمایه اجتماعی ۱ دارد. سرمایه‌ای که مفید برای جمع مهاجرین است و نیز پل ارتباطی و تسهیل‌کننده فرایند مهاجرت می‌باشد برای کسانی که تمایل به مهاجرت دارند. زیرا هر جابه‌جایی موفق، پتانسیل ایجاد پیوندهایی را دارد که با کاهش ریسک‌ها و هزینه‌های مهاجرت، تمایل به خروج را در میان دانشجویان باقی‌مانده تقویت و تداوم می‌بخشد. به نظر کستلز و میلر مهاجرت فقط تحرک و جابجایی مکانی نیست، بلکه مجموعه پیچیده‌ای از پیامدهای مختلف را شامل می‌شود. این پیچیدگی هم در سطح فردی و نیز در فرایند تصمیم‌گیری، امری خطیر و پرهراس بوده و هم در بُعد اجتماعی دارای پیامدهای خواسته و ناخواسته متعدد است (کستلز و میلر، ۱۳۹۶: ۱۱). تمایل به مهاجرت، به عنوان اولین مرحله در زنجیره تصمیم‌گیری، قوی‌ترین پیش‌بینی‌کننده رفتار واقعی مهاجرتی در آینده محسوب می‌شود و تحلیل آن فرصتی حیاتی برای درک علل و تدوین سیاست‌های بازدارنده فراهم می‌آورد (De Jong, 2000). با این حال، پارادایم غالب در تحلیل این پدیده، اغلب بر عوامل دافعه-جاذبه اقتصادی و جغرافیایی تمرکز داشته و از نقش عمیق ساختارهای اجتماعی سطح میانی غفلت ورزیده است. درنتیجه شکاف اصلی پژوهش زمانی آشکار می‌شود که بدانیم امروزه مهاجرت بیشتر پدیده‌ای پیوند-محور است و ارتباط شبکه‌ای افراد بر بروز و ظهور آن بسیار اثرگذارند. با این حال مطالعات تجربی موجود، به‌ویژه در جامعه دانشجویی ایران، دچار نوعی تقلیل‌گرایی در سنجش این پیوندها بوده‌اند. اکثر تحقیقات تنها به بُعد کمی شبکه (صرف وجود فیزیکی دوستان یا اقوام در خارج از کشور) بسنده کرده‌اند، در حالی که این رویکرد از تفکیک ظریف میان "کیفیت حمایت‌های شبکه" و "توان

¹ Social Capital

² Castles & Miller

مبانی نظری

مهاجرت بین‌المللی به جابه‌جایی طولانی‌مدت یا دائم افراد از یک واحد جغرافیایی به واحد دیگر اشاره دارد (Newbold, 2010)، که درک علل آن نیازمند تحلیل فرآیندهای پیچیده تصمیم‌گیری است. در این میان تمایل به مهاجرت به عنوان نخستین مرحله در زنجیره تصمیم‌گیری مهاجرت، تعیین‌کننده اصلی مهاجرت واقعی است (Van Dalen et al., 2005). به عبارت دیگر تمایل به مهاجرت، به عنوان اولین مرحله در زنجیره تصمیم‌گیری مهاجرت، قوی‌ترین پیش‌بینی‌کننده رفتار واقعی مهاجرتی در آینده محسوب می‌شود و تحلیل آن فرصتی حیاتی برای درک علل، برنامه‌ریزی و تدوین سیاست‌های کاهش‌دهنده فراهم می‌آورد (De Jong, 2000: 301). درک این پدیده مستلزم آن است که تحلیل را فراتر از عوامل اقتصادی و جغرافیایی ببریم و بر نقش عمیق و ظریف ساختارهای اجتماعی تمرکز کنیم. نظریه‌های کلاسیک و کلان مهاجرت اغلب بر عوامل رانشی نظیر وضعیت بد اقتصادی یا عوامل کششی مانند فرصت‌های شغلی بهتر و یا احساس ناکامی و محرومیت نسبی تأکید داشته‌اند (Lee, 1966; Stark & Taylor, 1989). با این حال تئوری‌های سطح میانی و متأخرتر مانند تئوری شبکه‌های مهاجرت^۱ نشان می‌دهند که هنگامی که جریان مهاجرت آغاز می‌شود، فرآیند مذکور به تدریج از علل اولیه خود مستقل شده و توسط ساختارهای اجتماعی جدیدی که ایجاد کرده است، تداوم می‌یابد (Massey et al., 1993: 448).

شبکه‌های اجتماعی مهاجرت به عنوان هسته اصلی این فرآیندها، مجموعه‌ای از روابط بین فردی هستند که مهاجران پیشین، مهاجران فعلی و غیرمهاجران را در مبدأ و مقصد، اغلب از طریق پیوندهای خویشاوندی یا دوستی به هم متصل می‌سازند (Massey, 1990: 8). نقش اصلی این شبکه‌ها در کاهش هزینه‌ها و ریسک‌های مهاجرت است. به واسطه این شبکه‌ها، فراهم‌سازی اطلاعات درباره بازار کار، مقررات ویزا، یافتن مسکن و حمایت عاطفی از فرد تازه‌وارد و... فرآیند پرمخاطره مهاجرت را به یک اقدام امن‌تر و قابل پیش‌بینی تبدیل می‌کند. در واقع شبکه مهاجرت به عنوان یک شکل قدرتمند از سرمایه اجتماعی^۲ عمل می‌کند که افراد می‌توانند برای دسترسی به منابع کمیاب در مقصد از آن استفاده نمایند (Portes, 1998). از این منظر مهاجرت دیگر یک عمل فردی نیست، بلکه یک تصمیم وابسته به منابع جمعی و ساختار اجتماعی نیز هست.

امروزه در حوزه مطالعات مهاجرت فهم عوامل تعیین‌کننده جابه‌جایی‌ها مستلزم ادغام مدل‌های اقتصادی با سایر ساختارهای اجتماعی^۳ است. درحالی که رویکردهای کلاسیک بر نیروی محرکه اقتصادی همچون تفاوت دستمزدها، انگیزه‌های اقتصادی و مزایای مالی به مثابه عوامل اصلی جابه‌جایی تأکید می‌ورزند (Todaro, 1969; Sjaastad, 1962)، پذیرش پیچیدگی‌های این پدیده ما را به سمت چارچوب‌هایی می‌کشاند که تعاملات اجتماعی را در فرآیند تصمیم‌گیری ادغام می‌کنند. در این راستا نظریه انتخاب عقلانی^۴ افراد را کنشگرانی کارآمد می‌بیند که از میان مجموعه گزینه‌ها انتخاب می‌کنند تا سود نهایی خود را به حداکثر برسانند (Scott, 2000). در چارچوب نظری این پژوهش، این نظریه نه به عنوان یک رویکرد اتمیستی و مجزا، بلکه در نقش مکانیسم پیونددهنده سطح میانی (شبکه) به سطح خرد (تصمیم فردی) عمل می‌کند. بر مبنای این منطق، فرد دست به محاسبه عقلانی هزینه-فایده و ارزیابی مخاطرات جابه‌جایی می‌زند؛ اما این محاسبات در خلاء صورت نمی‌گیرند، بلکه کاملاً متأثر از کمیت و کیفیت منابعی است که ساختار شبکه در اختیار او قرار می‌دهد تا ریسک جابه‌جایی را مدیریت کند. در مقابل، نظریه‌های جریان اصلی مهاجرت بر نقش محوری شبکه‌های اجتماعی^۵ و سرمایه اجتماعی در کشور مقصد به عنوان یک عامل تعیین‌کننده تأکید می‌ورزند (Portes, 1995; Faist, 1997; Boyd, 1989; Heering et al., 2004). این اهمیت‌یابی ساختارهای اجتماعی نشان می‌دهد که مهاجرت به‌ویژه در مورد نیروی کار ماهر پس از آغاز به تدریج از علل اولیه خود مستقل شده و به یک جریان تکرارشونده و ساختارمند تبدیل می‌شود (Massey et al., 1993). درک این تداوم پیشین‌سازی ضروری برای تبیین مکانیزم‌های اصلی مهاجرت‌های انبوه امروزی است. تداوم جریان‌های مهاجرتی عمدتاً در ذیل دو نظریه غالب یعنی تئوری شبکه‌های مهاجرتی^۶ و تئوری علیت تراکمی^۷ تبیین می‌شود (Massey et al., 1998). تئوری شبکه‌های مهاجرتی که توسط داگلاس ماسی و همکارانش بنیان نهاده شد، بر بُعد ساختاری روابط بین‌فردی میان مهاجران مقیم در کشور پذیرنده و وابستگان آن‌ها در کشور فرستنده تأکید دارد (Hugo, 1981; Massey et al., 1998). استدلال بنیادین این نظریه آن است که وجود این پیوندهای ساختاری، ریسک‌ها و هزینه‌های روانی و اجتماعی مهاجرت را به شدت کاهش داده و با فراهم‌آوردن اطلاعات موثق و دسترسی به منابع، فرآیند پرمخاطره مهاجرت را به یک اقدام مطمئن‌تر با بازده مورد انتظار مثبت تبدیل

¹ Migration Network Theory

² Social Capital

³ Social Structures

⁴ Rational choice

⁵ Social Network

⁶ Migration Networks Theory

⁷ Cumulative Causation Theory

اجتماعی می‌تواند در مواردی منفی نیز باشد؛ یعنی شبکه‌ها ممکن است به دلیل رقابت داخلی، بار مسئولیت متقابل و یا فقدان منابع کافی در مقصد، حمایت لازم را فراهم نکنند و فرد آمیدی به حمایت و کمک آنها نداشته باشد. این امر بدان معناست که شبکه‌های اجتماعی مهاجرت در عمل می‌توانند اثرات معکوس یا ناکارآمد ایجاد کنند. این سرمایه اجتماعی منفی ممکن است به دلیل پدیده‌هایی چون فشارهای متقابل سنگین و تعهدات غیرقابل‌گریز (مانند درخواست کمک مالی مستمر از مهاجران)، رقابت شدید داخلی بر سر منابع محدود (مانند فرصت‌های شغلی اولیه) یا ترویج انطباق با هنجارهای محدودکننده در مقصد؛ عملاً برای فرد ناکارآمد باشند. از این منظر صرف وجود پیوند ساختاری در مدل‌های مَسی کافی نیست و ادراک محتوایی پاسخ‌گو از کیفیت، قابلیت اتکا و مفیدبودن این منابع بر صرف وجود آنها اولویت دارد. بنابراین با عبور از تحلیل ساختارمحور نظریه مَسی، می‌توان به تفکیک کیفی بین شبکه قوی و کارآمد^۳ (شبکه‌ای که با منابع مثبت و قابل اتکا، هزینه‌های مهاجرت را کاهش داده و بازده را افزایش می‌دهد) با شبکه پیوندی ضعیف و ناکارآمد^۴ (شبکه‌ای که به دلیل فشارهای متقابل، تعهدات سنگین یا محدودیت منابع، عملاً کم‌اثر یا محدود است)، پرداخت تا سهم واقعی هر یک را در پیش‌بینی تمایل به مهاجرت مشخص گردد. منظور از پیوندهای ضعیف، ارتباطات غیرصمیمانه و کم‌تکرار میان افراد است که فاقد نزدیکی عاطفی و خدمات متقابل زیاد هستند. با این حال این پیوندها حیاتی‌ترین مسیر برای دسترسی به اطلاعات و فرصت‌های جدید هستند، زیرا به عنوان یک «پل»^۵، بخش‌های مجزا و متفاوت یک شبکه اجتماعی را به یکدیگر متصل می‌کنند (Granovetter, 1973). از منظر رویکرد انتخاب عقلانی، این تفکیک کیفی، مبنای محاسبات متفاوتی برای فرد می‌سازد؛ در وضعیت «شبکه قوی و کارآمد»، دسترسی به منابع مثبت با کاهش قطعی عدم قطعیت‌ها، ریسک ادراک شده کنشگر را به حداقل رسانده و به شکلی عقلایی تمایل به خروج را بیشینه می‌سازد. در حالی که در وضعیت «شبکه ضعیف و ناکارآمد»، فرد با وجود داشتن پیوند، به دلیل ادراک سرمایه اجتماعی منفی، روی حمایت عینی شبکه حساب نمی‌کند؛ اما بر اساس منطق گرانووتر، از کارکرد عقلانی شبکه به مثابه «پل اطلاعاتی» بهره می‌برد و شانس تمایل خود را در سطحی میانه حفظ می‌کند. البته در این زمینه باید به توانایی و نقش عاملیت فردی در فرآیند تصمیم‌گیری مهاجرت نیز توجه کرد. اهمیت این ویژگی روانی-اجتماعی در قدرت فرد برای جبران خلأ پیوندی در وضعیت عدم دسترسی به پیوندهای قابل اتکا در مقصد، یعنی در

می‌کند (Massey, 1990). این تداوم در نهایت منجر به شکل‌گیری علیت تراکمی می‌شود؛ جایی که هر موج مهاجرت زمینه اجتماعی را تغییر داده و فرهنگ مهاجرت^۱ را به عنوان یک روش پذیرفته شده و مطلوب برای کسب تحرک اجتماعی در ارزش‌ها و انتظارات جامعه ریشه‌دار می‌سازد (Massey et al., 1998).

شبکه مهاجران به عنوان «تاروپودی از پیوندهای اجتماعی که مهاجران بالقوه را در جوامع فرستنده به افراد و نهادها در مناطق پذیرنده پیوند می‌دهد» تعریف شده است (Ryan, 2023: 14). کارکرد تسهیل‌گری شبکه در تداوم مهاجرت ما را به مفهوم گسترده‌تر و زیربنایی سرمایه اجتماعی پیوند می‌زند. آخاندرو پورتس^۲ سرمایه اجتماعی را فراتر از صرف پیوندهای ساختاری می‌بیند و آن را به مثابه مجموعه منابعی تعریف می‌کند که کنشگران از طریق عضویت در شبکه‌ها و ساختارهای اجتماعی خود به آن‌ها دسترسی می‌یابند (Portes, 1998: 15). این منابع حیاتی شامل پشتیبانی مالی، عاطفی و به‌طور خاص دسترسی به اطلاعات اختصاصی و به‌هنگام درباره بازار کار در مقصد است (Borjas, 1992; Borjas, 1999). پژوهش‌های مختلف نشان داده‌اند که شبکه‌ها از طریق دو مکانیسم اصلی نخست با کاهش عدم قطعیت از طریق ارائه اطلاعات شفاف در مورد مشاغل و شرایط زندگی؛ و دوم با عمل کردن به عنوان شبکه‌ای ایمن برای مهاجران تازه‌وارد از طریق فراهم‌آوری حمایت مادی و اجتماعی اولیه، تمایل به مهاجرت را تقویت می‌کنند (Carrington et al., 1996; Munshi, 2014). اگرچه اهمیت نسبی این دو سازوکار در مطالعات مختلف مورد ابهام بوده، اما مسلم است که شبکه‌ها نقشی تعیین‌کننده در شکل‌دهی به توانایی و تمایل افراد برای اتخاذ تصمیم مهاجرت ایفا می‌کنند. با این حال درک دقیق این نقش مستلزم آن است که استفاده تحلیلی از مفهوم سرمایه اجتماعی را به سوی یک نقد ظریف و ضروری نظیر دیدگاه پورتس و تفکیک ابعاد ساختاری و محتوایی شبکه سوق دهیم؛ نقدی که مبنای ساخت مدل پژوهش حاضر را تشکیل می‌دهد.

پورتس تأکید می‌کند که سرمایه اجتماعی برخلاف سرمایه انسانی (مانند تحصیلات) که ذاتاً متعلق به فرد است، یک ویژگی رابطه‌ای است که به شبکه‌ها و گروه‌ها وابسته است. او برای تحلیل عمیق‌تر تفکیک بین دو بُعد شبکه را حیاتی می‌داند: بُعد ساختاری (وجود پیوندها و روابط) و بُعد محتوایی (کیفیت و ماهیت منابع مبادله شده در آن پیوندها). نقد اصلی وی این است که سرمایه اجتماعی دارای جنبه‌های تاریک و منفی نیز هست؛ به این معنا که وجود یک پیوند، لزوماً به معنای وجود یک منبع کارآمد نیست (Portes, 1998: 16)، بلکه سرمایه

¹ Immigration Culture

² Alejandro Portes

³ Functional Network

⁴ Dysfunctional Network

⁵ Bridge

و با پوشش ضعف اقتصادی و اطلاعاتی مهاجران، تمایل به مهاجرت آنان را به عمل و مهاجرت واقعی تبدیل می‌کنند. **صادقی، غفاری و رضایی (۱۳۹۷)** نیز با تأکید بر شبکه اجتماعی به عنوان عامل تسهیل‌گر مهاجرت و کاهنده ریسک، نقش بازدارندگی سرمایه اجتماعی درون‌مرزی را در مقابل تمایل به مهاجرت در سطح ملی به تأیید رسانده‌اند. **علی‌مندگاری، رازقی نصرآباد و محمودی (۱۴۰۰)** بر مکانیسم‌های فعال شبکه‌سازی در مقصد تأکید کرده و نشان می‌دهند که این پیوندها چگونه الگوی جریان‌های مهاجرتی را به سمت قطب‌های اصلی هدایت می‌کنند. **صلواتی سرچشمه (۱۴۰۲)** نیز در مطالعه‌ای بر نقش دوگانه شبکه‌ها تأکید دارد؛ به‌طوری که از یک سو شبکه دوستان و خانواده در مبدأ به دلیل محدودیت‌های داخلی، نقش سنتی بازدارنده خود را از دست داده و مشوق خروج شده‌اند و از سوی دیگر دیاسپورای ایرانی در مقصد به دلیل پراکندگی شبکه‌ها، تأثیر کمتری در تسهیل بازگشت ایفا می‌کند. درنهایت، **سجادی، امیرکافی و گروسی (۱۴۰۳)** به این یافته دست یافتند که شبکه‌های اجتماعی در مقصد مهاجرت، قوی‌ترین نقش را در افزایش معنادار تمایل به مهاجرت بین‌المللی دانشجویان دارند. در دسته دوم از مطالعات داخلی که بر ویژگی‌های زمینه‌ای و انگیزشی تمرکز دارند، **حکیم‌زاده، طلایی و جوانک (۱۳۹۲)** نشان دادند که رضایت پایین از نظام آموزشی و کاهش «تعلق اجتماعی»^۴، به طور معناداری با افزایش تمایل به مهاجرت مرتبط بوده و بر تقویت نیروهای دافعه داخلی صحنه می‌گذارد. **جانعلی‌زاده چوب‌دستی، علی‌وردی‌نیا و پورقاسی (۱۳۹۳)** برایند پایین بودن جاذبه‌های مبدأ و بالا بودن جاذبه‌های مقصد را مهم‌ترین عامل تمایل نخبگان علمی معرفی کردند. **صادقی و رضایی (۱۴۰۰)** نیز بر اهمیت رشته تحصیلی تأکید داشته و نشان دادند که تمایل به مهاجرت در دانشجویان گروه‌های مهندسی و علوم پایه به طور معناداری بیشتر از سایر گروه‌هاست. همچنین **صادقی جعفری و شینی میرزاده (۱۴۰۲)** بر نقش بیگانگی فرهنگی-اجتماعی در داخل کشور به عنوان محرک تمایل به مهاجرت تأکید ورزیده‌اند.

در بخش مطالعات خارجی، **بروکس و واترز^۵ (۲۰۱۰)** در تحلیل روایت‌های جابه‌جایی شهروندان بریتانیایی به این نتیجه رسیدند که تصمیمات مربوط به مهاجرت تحصیلی صرفاً به فرد وابسته نیستند، بلکه قویاً در روابط اجتماعی با خانواده و دوستان ریشه دارند. این پژوهش بر ماهیت بازتولید اجتماعی این پیوندها تأکید کرده و مفهوم «سرمایه‌ی جابه‌جایی»^۶ را مطرح می‌کند که نشان‌دهنده ارزش

وضعیت «فقدان شبکه» است که می‌توان آن را تحت عنوان شبکه‌سازی عامل یا عاملیت شبکه‌ساز مفهوم‌پردازی نمود. در واقع نوعی شبکه‌سازی بالقوه که نشانگر یک عامل مهم اجتماعی-روان‌شناختی در تصمیم‌گیری تحت عنوان عاملیت^۱ در تصمیم مهاجرت است. مفهوم عاملیت که به توانایی کنشگران برای انتخاب و تأثیرگذاری بر زندگی خود اشاره دارد (**Emirbayer & Mische, 1998**) و به‌ویژه در وضعیت فقدان پیوندها و ارتباطات شبکه‌ای اهمیت می‌یابد. در این حالت، خودکارآمدی^۲ که به باور فرد به توانایی خود برای حل مسئله و موفقیت در محیط‌های ناشناخته دلالت دارد و در ادبیات روان‌شناسی اجتماعی^۳، یکی از قوی‌ترین پیش‌بینی‌کننده‌های مقاصد و رفتارها است (**Bandura, 2001**)، منجر به وضعیت شبکه‌سازی عامل و ظهور عاملیت شبکه‌ساز می‌شود؛ به این معنا که فرد فاقد شبکه ارتباطی می‌تواند خلأ سرمایه اجتماعی شبکه‌ای خود را با سرمایه روان‌شناختی، اراده فردی و مهارت‌های ایجاد پیوندهای جدید جبران نماید. ادغام سهم این نوع عاملیت در تحلیل‌های شبکه‌ای، فراتر از ابعاد ساختاری، لایه‌ای نوین به درک بهتر فرایند ایجاد میل به مهاجرت افزوده و نقش بازتعریف‌شده آن را در پیش‌بینی تمایل به مهاجرت برجسته می‌سازد. درواقع این ادغام نظری نشان می‌دهد که در وضعیت «شبکه‌سازی عامل»، کنشگر عقلانی حتی در شرایط فقدان ساختار پیشینی شبکه، با اتکا به سرمایه روان‌شناختی خود، هزینه‌های جابه‌جایی را مدیریت‌پذیر ارزیابی کرده و دست به انتخاب می‌زند؛ در حالی که در وضعیت «فقدان شبکه» (عدم وجود پیوند و عاملیت خودکارآمد)، مخاطرات مهاجرت در محاسبات عقلانی فرد به شدت بالا رفته و تمایل به مهاجرت در کمترین سطح خود قرار می‌گیرد.

پیشینه پژوهش

پژوهش‌های انجام شده در باب تمایل مهاجرت نخبگان را می‌توان حول چند محور موضوعی با تأکید بر مکانیسم‌های شبکه‌ای دسته‌بندی کرد. در دسته نخست که بر نقش ساختاری و تسهیل‌گر شبکه‌های مهاجرتی در سطوح ملی و محلی تمرکز دارند، **آقایاری هیر و حکیمی (۱۳۹۶)** با استفاده از نظریه شبکه‌های مهاجرت تبیین کرده‌اند که پیوندهای موجود در مقصد از طریق حمایت‌های اطلاعاتی و مالی، تمایل به مهاجرت را به عمل واقعی تبدیل می‌کنند. **قاسمی اردهایی (۱۳۹۲)** تبیین می‌کند که این شبکه‌ها در سطح خرد با ارائه حمایت‌های اطلاعاتی، مالی و شغلی، هزینه‌ها و مخاطرات جابه‌جایی را کاهش داده

¹ Agency

² Self-Efficacy

³ Social Psychology

⁴ Social Belonging

⁵ Brooks & Waters

⁶ Mobility Capital

مفهوم سنتی فرار مغزها را به «جذب مغزها»^{۱۰} تبدیل کنند (Meyer, 2001). کولتای^{۱۱} و همکاران (۲۰۲۰) در تحلیل تأثیر سرمایه شبکه‌ای دریافتند که پیوندهای قوی با افرادی که خود پیش‌تر تجربه جابه‌جایی داشته‌اند، قوی‌ترین نقش را در مرحله برنامه‌ریزی مهاجرت ایفا می‌کنند (Koltai et al., 2020).

در مطالعات متأخر، شار^{۱۲} (۲۰۲۲) نشان داد که جابه‌جایی شغلی نخبگان جوان عمدتاً در ارتباطات و پیوندهای عمودی با آکادمیسین‌های با جایگاه بالاتر ریشه دارد (Schaer, 2022). گونگ^{۱۳} و همکاران (۲۰۲۲) با طرح مفهوم «مهاجرت برای وابستگی اجتماعی»^{۱۴}، تبیین کردند که دلیل اصلی جابه‌جایی بسیاری از نخبگان، نه لزوماً مشوق‌های اقتصادی، بلکه تمایل به حضور فیزیکی در شبکه‌های اجتماعی و نزدیکی به والدین و دوستان برای کسب حس تعلق است (Gong et al., 2022). بلومنستاک^{۱۵} و همکاران (۲۰۲۵) با استفاده از داده‌های ردپای دیجیتال^{۱۶} ثابت کردند که شبکه‌های «به هم پیوسته»^{۱۷} که حمایت اجتماعی فراهم می‌کنند، نسبت به شبکه‌های «گسترده»^{۱۸} که صرفاً اطلاعات منتقل می‌کنند، ارزش بالاتری در تصمیم‌نهایی مهاجرت دارند (Blumenstock et al., 2025). چو و فونگ^{۱۹} (۲۰۲۴) نیز نشان دادند که شبکه‌های اجتماعی قوی از طریق بهبود درک ذهنی مهاجر از کیفیت حکمرانی مقصد، تمایل به مهاجرت را به صورت غیرمستقیم تقویت می‌کنند (Chow & Fong, 2024).

مدل تحلیلی پژوهش

نوشته‌های نظری و تجربی بر اهمیت انکارناپذیر شبکه‌های اجتماعی مهاجرتی به عنوان مکانیسم اصلی تداوم و تشدید تمایل به مهاجرت در میان نخبگان علمی تأکید می‌کند. پژوهش‌های داخلی به‌طور قاطع بر نقش نیروهای دافعه ساختاری (اقتصادی، فرهنگی و سیاسی) در ایران و کاهش کارایی سرمایه اجتماعی درون‌مرزی (مانند اعتماد

دارایی‌های اجتماعی در تسهیل جابه‌جایی است (Brooks & Waters, 2010). کراسمن و کلارک^۱ (۲۰۱۰) در مطالعه‌ای کیفی نشان دادند که شبکه‌سازی و تجارب بین‌المللی به عنوان نوعی سرمایه عمل کرده و مستقیماً بر ارزش افزوده و شانس موفقیت شغلی دانشجویان مهاجر تأثیر می‌گذارد (Crossman & Clarke, 2010). دکر و انگیرسن^۲ (۲۰۱۳) تأثیر رسانه‌های اجتماعی را بر شبکه‌های مهاجرتی بررسی کرده و نشان دادند که این ابزارها با تقویت امکان حفظ پیوندهای قوی و فعال‌سازی پیوندهای ضعیف^۳، دانش غیررسمی و محرمانه‌ای درباره مقصد ارائه داده و مهاجران بالقوه را هوشمندسازی می‌کنند (Dekker & Engbersen, 2013). مئی‌لیو^۴ (۲۰۱۳) با آزمون نظریه قدرت پیوندها نشان داد که برخلاف انتظار، پیوندهای قوی همیشه قوی‌ترین محرک نیستند و در مقابل، پیوندهای ضعیف به‌ویژه در مهاجرت مردان نقشی حیاتی و برانگیزاننده ایفا می‌کنند (Mei Liu, 2013).

ایفینوایی و پیگه^۵ (۲۰۱۴) در بررسی تمایلات مهاجرتی دانشجویان آفریقایی دریافتند که شبکه‌های خانوادگی از مهم‌ترین عوامل انگیزشی هستند و تأکید کردند که چارچوب نظری سرمایه انسانی باید با گنجانیدن فاکتور شبکه‌های تسهیل‌گر گسترش یابد (Efionayi & Piguet, 2014). دانیل^۶ (۲۰۱۴) در مطالعه‌ای قوم‌نگارانه^۷ نشان داده است که دانشجویان مهاجر منابع در دسترس در شبکه‌های خود را برای کمک به مهاجران تازه‌وارد و تشویق هم‌وطنان خود به جابه‌جایی به کار می‌گیرند و به عنوان حلقه‌ای متمایز در زنجیره مهاجرت عمل می‌کنند (Daniel, 2014). مانچین و اورازبایف^۸ (۲۰۱۶) در پیمایشی گسترده نشان دادند که شبکه‌های نزدیک (خانواده و دوستان) در خارج از کشور مهم‌ترین نیروهای محرک برای تمایل به مهاجرت بین‌المللی هستند (Manchin & Orazbayev, 2016). میر^۹ (۲۰۰۱) با ارائه مدل ارتباط‌گرا نشان داد که شبکه‌های دیاسپورای متخصص با ارائه اطلاعات نوآورانه از فرصت‌ها در مقصد، می‌توانند

¹ Crossman & Clarke

² Dekker & Engbersen

³ Weak Ties

⁴ Mei-Liu

⁵ Efionayi & Piguet

⁶ Daniel

⁷ Ethnographical

⁸ Manchin & Orazbayev

⁹ Meyer

¹⁰ Brain Gain

¹¹ Koltai

¹² Schaer

¹³ Gong

¹⁴ Migration for Social Affiliation

¹⁵ Blumenstock

¹⁶ Digital Trace

¹⁷ Interconnected

¹⁸ Extensive

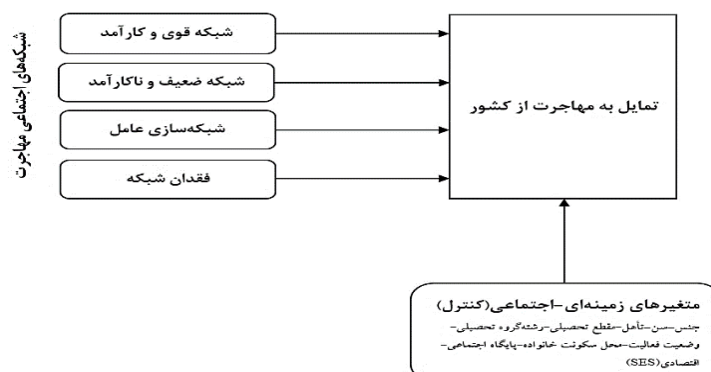
¹⁹ Chow & Fong

مهاجرت را وابسته به وجود یا عدم وجود شبکه می‌دانند، شبکه‌سازی عامل نشان‌دهنده عاملیت فردی و خودکارآمدی روان‌شناختی در غیاب سرمایه اجتماعی ساختاری است؛ یعنی نوعی شبکه‌سازی بالقوه و قابلیت فرد برای غلبه بر فقدان شبکه از طریق باور به توانایی خود برای ایجاد پیوندهای جدید. آزمون فرضیه تأثیر مثبت شبکه‌سازی عامل بر تمایل به مهاجرت، نه تنها چارچوب نظری را با مدل‌های عاملیت‌محور تکمیل می‌کند، بلکه تبیین‌کننده مقاصد و تمایلات مهاجرتی آن دسته از دانشجویانی است که با وجود فقدان پیوندهای خانوادگی یا دوستانه قوی در خارج از کشور، همچنان دارای بالاترین سطح تمایل به مهاجرت هستند. در نتیجه این پژوهش با مدل‌سازی این چهار وضعیت، درصدد است سهم خالص و تفکیک‌شده ابعاد ساختاری، محتوایی و عاملیتی شبکه را در پویایی‌های تمایل به مهاجرت دانشجویان تبیین نماید.

بنابراین با تمرکز بر ابعاد ساختاری و عاملیتی پیوندها، می‌توان مدل تحلیلی تمایل به مهاجرت دانشجویان را تحت تأثیر وضعیت‌های چهارگانه شبکه اجتماعی به صورت شکل ۱ ترسیم کرد. این مدل با هدف فرارفتن از رویکرد دوقطبی (داشتن/نداشتن شبکه)، بر تعامل میان وضعیت‌های انحصاری شبکه و تمایل به مهاجرت تمرکز دارد تا تأثیر تفکیک‌شده هر یک از این حالات را در حضور متغیرهای زمینه‌ای-اجتماعی (متغیرهای کنترل) واکاوی نماید. در این چارچوب، وضعیت «فقدان شبکه» (عدم دسترسی به پیوندهای قابل اتکا و فقدان توان شبکه‌سازی) به عنوان گروه مرجع در نظر گرفته شده است تا سهم نسبی سایر وضعیت‌ها در افزایش شانس تمایل به مهاجرت مشخص گردد. بر همین اساس، فرضیه اصلی، «وجود رابطه مثبت و معنادار میان وضعیت‌های مختلف شبکه اجتماعی مهاجرت و سطوح تمایل دانشجویان به خروج از کشور» است.

نهادی) به عنوان بستر اصلی این پدیده صحنه می‌گذارند. از سوی مقابل مطالعات بین‌المللی با تمرکز بر نخبگان، شبکه‌ها را به عنوان عامل تسهیل‌گر می‌بینند که هزینه‌ها را کاهش داده، اطلاعات انحصاری فراهم می‌کنند و حتی در اشکالی مانند «مهاجرت برای وابستگی اجتماعی» هدف غایی جابه‌جایی را تعریف می‌کنند. همچنین تحقیقات جدیدتر بر تفکیک مکانیسم‌های شبکه (حمایت در مقابل اطلاعات) و نقش پررنگ پیوندهای قوی در ساختارهای به‌هم‌پیوسته تأکید کرده‌اند. با وجود این پیشرفت‌ها، ادبیات موجود به‌ویژه در بافت اجتماعی ایران دچار یک نقص پژوهشی و تحلیلی با تمرکز غالب بر صرف بُعد ساختاری شبکه‌های مهاجرتی (داشتن یا نداشتن پیوند) و غفلت از بعد محتوایی و کیفی آن هستند. نقد **آخاندرو پور تس (۱۹۹۸)** مبنی بر وجود «جنبه تاریک سرمایه اجتماعی» که شبکه را به منبع ناکارآمدی یا فشار تبدیل می‌کند، در مطالعات تمایل به مهاجرت دانشجویان ایرانی به‌طور تجربی و تحلیلی مورد آزمون قرار نگرفته است. از این رو مدل‌های فعلی فاقد توانایی لازم برای تمایز نهادن میان یک شبکه قوی و کارآمد (که حمایت واقعی و مطمئن ارائه می‌دهد) با یک شبکه ضعیف و ناکارآمد (که صرفاً ساختاری فیزیکی است و فشارهای متقابل آن بازدارنده است) یا توان عاملیتی شبکه‌سازی دانشجویان نسبت به وضعیت فقدان شبکه هستند. این پژوهش با ترسیم مدل چهارگانه خود که بر تقاطع وجود فیزیکی شبکه و ادراک محتوایی فرد از کارآمدی آن استوار است، دقیقاً این خلأ مفهومی-عملیاتی را هدف قرار می‌دهد و به دنبال آن است که سهم واقعی و کیفی شبکه‌های اجتماعی مهاجرت (قوی در مقابل ضعیف) را در افزایش شانس تمایل به مهاجرت، آزمون کند.

علاوه‌براین، پژوهش حاضر با طرح مفهوم «شبکه‌سازی عامل^۱» گامی فراتر از جبرگرایی شبکه‌ای برداشته و خلأ دوم ادبیات تجربی پژوهش را پوشش می‌دهد. در حالی که بیشتر تحقیقات تمایل به

شکل ۱. مدل تحلیلی پژوهش

Figure 1. Analytical model of the research

¹ Agentic Networking

روش پژوهش و داده‌ها

این مطالعه از نظر هدف در زمره تحقیقات کاربردی و از نظر روش گردآوری داده‌ها، یک پژوهش پیمایشی با رویکرد تبیینی-توصیفی محسوب می‌شود که هدف آن سنجش تأثیر وضعیت شبکه مهاجرت بر تمایل به مهاجرت دانشجویان از ایران است. جامعه آماری این تحقیق شامل کلیه دانشجویان دانشگاه تهران (۵۳۴۸۸ نفر) در مقاطع کارشناسی، کارشناسی ارشد و دکتری در سال تحصیلی ۱۴۰۳-۱۴۰۴ بوده است. انتخاب این جامعه علاوه بر دسترس‌پذیری برای محقق، تراکم سرمایه انسانی و نخبگانی و نیز بالا بودن سطوح ارتباطی علمی-بین‌المللی و در نتیجه پتانسیل بالای احتمال مهاجرت دانشجویان بوده است. حجم نمونه با استفاده از فرمول کوکران با در نظر گرفتن سطح اطمینان ۹۵ درصد و حداکثر خطای مجاز ۵ درصد، ۳۸۱ نفر محاسبه شده است. که با هدف افزایش دقت و اطمینان در نتایج، حجم نمونه نهایی به ۴۲۰ نفر افزایش یافت. روش نمونه‌گیری به دلیل گستردگی جغرافیایی دانشکده‌ها و لزوم نمایندگی طیف‌های مختلف رشته‌ها، به صورت نمونه‌گیری طبقه‌ای چندمرحله‌ای و بر اساس رشته گروه‌های پنجگانه «علوم فنی و مهندسی»، «علوم انسانی»، «علوم پایه»، «علوم اجتماعی و رفتاری» و «علوم کشاورزی و منابع طبیعی» صورت پذیرفته است. در این روش، ابتدا رشته گروه‌ها به عنوان طبقات اولیه انتخاب و سپس واحدهای نمونه‌گیری نهایی به صورت تصادفی سهمیه‌ای و متناسب با جامعه آماری دانشجویان رشته گروه‌ها در هر دانشکده انتخاب شده‌اند. ابزار اصلی گردآوری داده‌ها پرسشنامه محقق‌ساخته‌ای است که به منظور احراز روایی آن، علاوه بر تأمین روایی صوری و محتوایی ابزار از طریق تأیید جمعی از متخصصان حوزه جامعه‌شناسی و جمعیت‌شناسی، آزمون تحلیل عاملی اکتشافی^۱ (EFA) با روش مؤلفه‌های اصلی نیز اجرا شد. شاخص کفایت نمونه‌گیری کیزر-مایر-اولکین^۲ (KMO) برابر با ۰/۹۴۴ به دست آمد و معناداری آزمون کرویت بارتلت^۳ ($\chi^2=50.20/8$ ، $df=153$ ، $p\text{-value}<0.001$) تناسب داده‌ها را برای عاملی‌سازی تأیید نمود. علاوه بر این، نتایج استخراج ماتریس مؤلفه‌ها نشان داد که بار عاملی^۴ گویه‌های کلیدی سنجش تمایل ذهنی و عینی در محدوده‌ای مطلوب بین ۰/۴۸۶ تا ۰/۸۶۱ قرار گرفته است. همچنین پایایی مقیاس با استفاده از روش آلفای کرونباخ مورد ارزیابی قرار گرفت که مقدار ۰/۹۱ آن، انسجام درونی و قابل اتکا بودن ابزار را تأیید نمود.

عملیاتی‌سازی متغیرها به طور دقیق بر پایه چارچوب نظری صورت پذیرفت. متغیر وابسته، یعنی تمایل به مهاجرت، یک سازه ترتیبی است که با استفاده از ۱۸ گویه مرتبط در طیف لیکرت پنج درجه‌ای سنجیده شده و در نهایت به یک متغیر ترتیبی نهایی در پنج سطح (از خیلی کم، تا خیلی زیاد) تبدیل شده است. متغیر مستقل یعنی وضعیت شبکه اجتماعی مهاجرت، با یک گویه ترکیبی که به طور هم‌زمان وجود ساختار و ادراک محتوای کیفی از آن را می‌سنجد، عملیاتی شده و به چهار وضعیت مفهومی و چهار متغیر شبکه قوی و کارآمد، شبکه ضعیف و ناکارآمد، شبکه‌سازی عامل و فقدان شبکه تبدیل شده است. گروه اخیر (فقدان شبکه) به عنوان گروه مرجع^۵ در مدل آماری در نظر گرفته شده تا تأثیر سایر وضعیت‌ها بر شانس تمایل بالاتر به مهاجرت نسبت به این گروه سنجیده شود. در نهایت تحلیل داده‌ها با نسخه ۲۷ نرم‌افزار آماری SPSS در دو سطح توصیفی و استنباطی انجام پذیرفت. برای تحلیل استنباطی و آزمون فرضیه پژوهش از آزمون‌های همبستگی پیرسون، T دو نمونه مستقل، تحلیل واریانس و به منظور آزمون و سنجش تأثیر خالص وضعیت‌های چهارگانه متغیر مستقل بر سطوح ترتیبی متغیر وابسته از روش رگرسیون لجستیک ترتیبی^۶ (ORL) استفاده شد. این مدل آماری برای تحلیل داده‌های با متغیر وابسته ترتیبی که در آن فاصله بین سطوح (مانند فاصله بین «کم» تا «متوسط») لزوماً یکسان نیست، ایده‌آل است. اعتبار مدل رگرسیون لجستیک ترتیبی متکی بر فرضیه کلیدی شانس متناسب^۷ است که با اجرای آزمون خطوط موازی مورد بررسی قرار گرفت. در صورت تأیید فرضیات به واسطه اجرای این آزمون، نتایج حاصل از مدل‌سازی نسبت شانس برای تبیین میزان افزایش یا کاهش شانس قرارگیری دانشجویان در سطوح بالاتر تمایل به مهاجرت، نسبت به گروه مرجع معتبر خواهد بود.

یافته‌ها

توصیف ویژگی‌های زمینه‌ای و جمعیتی نمونه

تجزیه و تحلیل داده‌ها نشان داد که نمونه از نظر ترکیب جنسی از ۵۱/۴ درصد مرد و ۴۸/۶ درصد زن تشکیل شده است. میانگین سنی با دامنه سنی ۱۸ تا ۳۸ سال، برابر ۲۶/۰۲ و میان سنی ۲۵ سال بوده است. از نظر توزیع سنی، ۲۲/۹ درصد نمونه ۱۸-۲۱ سال، ۲۸/۳ درصد ۲۵-۲۶ سال، ۲۳/۳ درصد ۲۶-۲۹ سال و نهایتاً ۲۵/۵ درصد ۳۰ ساله و

¹ Exploratory Factor Analysis

² Kaiser-Meyer-Olkin

³ Bartlett's Test of Sphericity

⁴ Factor Loading

⁵ Reference Category

⁶ Ordinal Logistic Regression

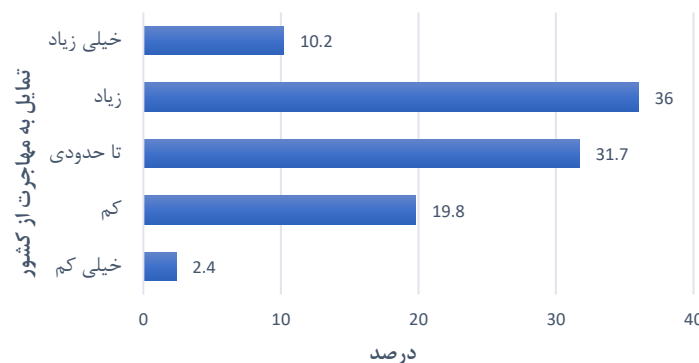
⁷ Odds Ratio

پایگاه اجتماعی-اقتصادی «متوسط پایین» (۵۱ درصد) قرار دارند و پس از آن ۳۳/۳ درصد در پایگاه اجتماعی-اقتصادی «متوسط بالا»، ۱۱/۷ درصد در پایگاه اجتماعی-اقتصادی «پایین» و در نهایت ۴ درصد از آنان در پایگاه اجتماعی-اقتصادی «بالا» قرار گرفته‌اند.

تمایل به مهاجرت از ایران

تمایل به مهاجرت از کشور یک سازهٔ ترتیبی است که با استفاده از ۱۸ گویه مرتبط در طیف لیکرت سنجیده شده و در نهایت به یک متغیر ترتیبی نهایی با پنج سطح (از خیلی کم، تا خیلی زیاد) تبدیل شده است. نتایج همانطور که در شکل ۲ مشاهده می‌شود، نشان‌دهنده آن است که ۲/۴ درصد از دانشجویان تمایل خیلی کم، ۱۹/۸ درصد کم، ۳۱/۷ درصد متوسط، ۳۶ درصد زیاد و ۱۰/۲ درصد از آنان تمایل خیلی زیادی به مهاجرت از کشور دارند. بنابراین، حدود نیمی از دانشجویان مورد مطالعه تمایل زیادی برای مهاجرت از کشور دارند و به‌عنوان مهاجرین بالقوه محسوب می‌شوند.

بالتر بوده‌اند. از لحاظ وضعیت تأهل اکثر پاسخگویان مجرد (۸۵ درصد)، ۱۰/۵ درصد متأهل و ۴/۵ درصد نیز بدون همسر بر اثر فوت یا طلاق بوده‌اند. از نظر مقطع تحصیلی بیشترین فراوانی مربوط به مقطع کارشناسی ارشد به میزان ۴۱ درصد بوده است، پس از آن مقطع کارشناسی با ۳۷/۱ درصد و دکتری با ۲۱/۹ درصد قرار داشته‌اند. از لحاظ رشتهٔ تحصیلی نیز دانشجویان رشته گروه علوم اجتماعی و رفتاری با ۳۱/۹ درصد بیشترین و دانشجویان رشته گروه علوم کشاورزی و منابع طبیعی با ۹/۸ درصد دارای کمترین سهم در نمونه بوده‌اند. سایر رشته‌ها شامل رشته‌گروه‌های فنی و مهندسی ۲۶/۹ درصد، علوم انسانی ۲۰/۷ درصد و علوم پایه ۱۰/۷ درصد را به خود اختصاص داده‌اند. از نظر وضعیت فعالیت ۳۸/۸ درصد اعلام نموده‌اند که همزمان با تحصیل کار هم می‌کنند و شاغل هستند و ۶۱/۲ درصد نیز غیرشاغل یا خانه‌دار بوده و فقط به تحصیل مشغول‌اند. از لحاظ محل سکونت خانواده، خانوادهٔ اکثر دانشجویان (۹۵/۲ درصد) ساکن شهرها و تنها ۴/۸ درصد از خانواده‌های آنان ساکن روستاها بوده‌اند. نتایج مربوط به پایگاه اجتماعی-اقتصادی (SES) نیز نشان می‌دهد که بیشتر دانشجویان در

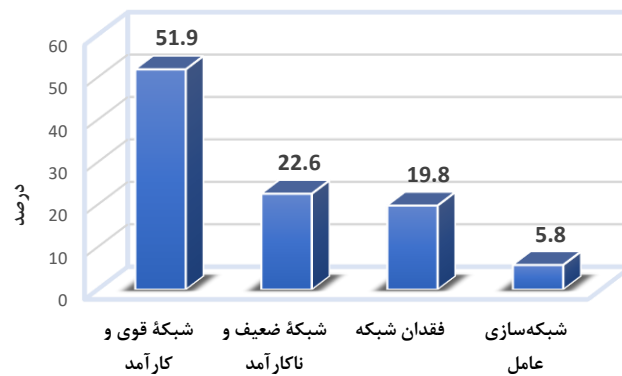
شکل ۲. نمودار تمایل دانشجویان به مهاجرت از ایران

Figure ۲. Plot students' tendency to emigrate from Iran

وضعیت شبکهٔ اجتماعی مهاجرت دانشجویان

اساس تقاطع بُعد ساختاری (وجود پیوند) و بُعد محتوایی (ادراک کیفیت و کارآمدی پیوند) می‌پردازد. این چهار وضعیت شامل «شبکهٔ قوی و کارآمد» (داشتن پیوند و اطمینان به کارآمدی آن)، «شبکهٔ ضعیف و ناکارآمد» (داشتن پیوند اما ناکارآمد دانستن یا عدم اطمینان از حمایت مؤثر آن)، «فقدان شبکه» (فقدان هرگونه پیوند و عدم انتظار برای خلق آن) و نهایتاً «شبکه‌سازی عامل» (فقدان پیوند فعلی اما واجد ویژگی شبکه‌جویی و عاملیت فعال یا ابزار خودکارآمدی برای خلق پیوندها و ایجاد شبکهٔ روابط تسهیل‌کننده) است. توزیع فراوانی و درصد پاسخگویان در این چهار وضعیت که نشان‌دهنده تنوع کیفی و ساختار شبکهٔ اجتماعی مهاجرتی دانشجویان است در شکل ۳ ارائه شده است.

در این پژوهش شبکهٔ اجتماعی مهاجرت دانشجویان به‌عنوان عامل اصلی تسهیل‌کنندهٔ فرآیند تصمیم‌گیری و اقدام برای مهاجرت در آنان، با این پرسش سنجیده شده است که «آیا شما دوست، آشنا، فامیل یا کسی را در خارج از کشور دارید که بتوانید با اطمینان از او برای مهاجرت کمک بگیرید؟» گزینه‌های پاسخ به این پرسش که وجود یا عدم وجود پیوندهای فعال یا بالقوه فرد با مهاجران مقیم خارج از کشور را در چهار وضعیت «بله دارم»، «دارم ولی فکر نمی‌کنم کمک کند»، «نه ندارم» و «ندارم ولی پیدا می‌کنم» می‌سند، فراتر از یک تحلیل دودویی (داشتن/نداشتن شبکه)، به تفکیک چهار وضعیت انحصاری بر

شکل ۳. نمودار وضعیت‌های چهارگانه کیفیت شبکه اجتماعی مهاجرت دانشجویان

Figure 3. Plot the four states of students' emigration social network quality

نتایج تجزیه و تحلیل دومتغیره نشان می‌دهد، از میان متغیرهای جمعیت‌شناختی و زمینه‌ای-اجتماعی آزمون‌شده تنها متغیرهای جنس، سن، مقطع تحصیلی و رشته‌گروه تحصیلی رابطه معناداری با تمایل به مهاجرت داشتند. براساس نتایج، مردان نسبت به زنان تمایل بیشتری به مهاجرت از خود نشان داده‌اند. در مورد سن، تمایل به مهاجرت به‌طور کلی با افزایش سن افزایش یافته است و اوج این تمایل در میان دانشجویان ۲۶ تا ۲۹ ساله مشاهده می‌شود. از نظر مقطع تحصیلی، دانشجویان کارشناسی‌ارشد بیشترین تمایل را به مهاجرت اظهار داشته‌اند و از لحاظ رشته‌گروه تحصیلی، دانشجویان رشته‌های علوم پایه و فنی و مهندسی بالاترین میزان تمایل را به مهاجرت اظهار نموده‌اند. در مقابل، کمترین تمایل به مهاجرت در میان دانشجویان علوم انسانی مشاهده می‌شود. این یافته‌ها حاکی از آن است که مردان با قراردادن در بازه سنی میانی (اوج آمادگی حرفه‌ای)، با سطح تحصیلات تکمیلی (کارشناسی ارشد) و تحصیل در رشته‌های علوم پایه یا فنی و مهندسی بیشتر به مهاجرت و خروج کشور مایل‌اند.

براساس نتایج جدول ۲ نیز که توصیف توزیع متغیر اصلی مستقل (شبکه اجتماعی مهاجرت) در بین گروه‌های زمینه‌ای را نشان می‌دهد، نتایج آزمون کای-اسکوئر نشان می‌دهد که برخورداری از شبکه قوی و کارآمد به صورت معناداری در میان مردان، افراد دارای پایگاه اجتماعی-اقتصادی (SES) بالاتر و ساکنین نقاط شهری بیشتر و بالاتر است. این یافته‌ها اهمیت عوامل ساختاری و زمینه‌ای را در دسترسی به منابع مهاجرتی تأیید می‌کند. در مقابل عوامل دیگری چون سن، مقطع تحصیلی، وضعیت فعالیت و رشته‌گروه تحصیلی بر نوع شبکه مهاجرتی که فرد در آن قرار می‌گیرد تأثیر معناداری نداشته‌اند.

همانطور که در شکل ۳ مشهود است، بیش از نیمی از دانشجویان (۵۱/۹ درصد) دارای ارتباطات با دوستان و آشنایان مهاجری هستند که در خارج از کشور سکونت دارند و می‌توانند با اعتماد و اتکا به کمک‌های آنان تصمیم به مهاجرت بگیرند. این یافته مؤید وجود پتانسیل بالای سرمایه اجتماعی و شبکه قوی و کارآمد مرتبط با مهاجرت در میان دانشجویان است که به‌عنوان منبع ارزشمندی از اطلاعات دست اول و تجارب زیسته نقش حیاتی در آگاهی‌بخشی به آنها در مورد جنبه‌های مختلف زندگی در خارج از کشور دارد. با این حال، ۲۲/۶ درصد از دانشجویان علیرغم داشتن چنین ارتباطاتی بر این باورند که این ارتباطات احتمالاً در فرایند مهاجرت حمایت یا کمک مؤثری به آنها ارائه نخواهد داد. این وضعیت که نشان‌دهنده وضعیت شبکه اجتماعی ضعیف و محدود یا ناکارآمد است می‌تواند ناشی از عواملی نظیر ماهیت رابطه (مثلاً سطحی بودن آن)، عدم اعتماد کافی به فرد مورد نظر یا محدودیت‌های احتمالی در توانایی فرد مقیم خارج از کشور برای ارائه کمک باشد. در مقابل تنها ۱۹/۸ درصد از دانشجویان به صراحت اعلام کرده‌اند که هیچ ارتباط یا دوست و آشنای خارج از کشوری ندارند که بتوانند در فرایند مهاجرت از آنها کمک بگیرند. در نتیجه این گروه فاقد سرمایه اجتماعی بالفعل در زمینه مهاجرت بوده و در وضعیت فقدان شبکه اجتماعی مهاجرت قرار می‌گیرند. درعین حال ۵/۷ درصد از دانشجویان نیز با وجود عدم دسترسی فعلی به شبکه‌های مهاجرتی، خودکارآمدی و ابراز تمایل و تلاش برای ایجاد چنین ارتباطاتی را نشان داده‌اند. این موضوع نشانگر شبکه‌سازی عامل و نشان‌دهنده پویایی و خلق شبکه‌های ارتباطی-اجتماعی و شبکه‌جویی فعال دانشجویان برای کسب سرمایه اجتماعی مرتبط با مهاجرت است.

نتایج تحلیل دومتغیره

جدول ۱ میزان تمایل دانشجویان به مهاجرت از کشور را برحسب متغیرهای جمعیتی و زمینه‌ای-اجتماعی نشان داده است. همانطور که

جدول ۱. تمایل به مهاجرت بر حسب متغیرهای جمعیتی و زمینه‌ای-اجتماعی

Table 1. Tendency to emigrate by demographic and socio-contextual variables

متغیرهای جمعیتی و زمینه‌ای-اجتماعی	میانگین نمره تمایل به مهاجرت (از ۰ تا ۱۰۰)	سطوح تمایل به مهاجرت از کشور (%)			تعداد نمونه
		کم	متوسط	زیاد	
جنس	زن	۵۶/۱۸	۲۷/۵	۴۲/۲	۲۰۴
	مرد	۵۸/۹۱	۳۵/۶	۵۰/۰	۲۱۶
سن	آزمون آماری	$t=2.125$ Sig=0.034			۴۲۰
	۱۸-۲۱ سال	۵۴/۰۵	۳۸/۵	۳۲/۳	۹۶
	۲۲-۲۵ سال	۵۷/۱۹	۲۷/۷	۴۶/۲	۱۱۹
	۲۶-۲۹ سال	۶۰/۹۱	۲۸/۶	۵۴/۱	۹۸
	۳۰ سال و بالاتر	۵۸/۹۲	۳۲/۷	۵۱/۴	۱۰۷
تأهل	آزمون آماری	$F=4.945$ Sig=0.002			۴۲۰
	مجرد	۵۷/۶۶	۳۱/۱	۴۵/۷	۳۵۷
	متأهل	۵۶/۷۳	۳۸/۶	۴۰/۹	۴۴
	بدون همسر (فوت/طلاق)	۶۲/۴۴	۲۶/۳	۶۸/۴	۱۹
مقطع تحصیلی	آزمون آماری	$F=1.364$ Sig=0.257			۴۲۰
	کارشناسی	۵۵/۲۹	۳۶/۵	۳۷/۲	۱۵۶
	کارشناسی ارشد	۵۹/۶۹	۲۷/۳	۵۲/۳	۱۷۲
	دکتری	۵۷/۸۱	۳۱/۵	۵۰/۰	۹۲
رشته‌گروه تحصیلی	آزمون آماری	$F=4.856$ Sig=0.008			۴۲۰
	علوم فنی و مهندسی	۶۰/۸۹	۲۳/۹	۶۱/۹	۱۱۳
	علوم انسانی	۴۹/۳۶	۳۳/۳	۱۷/۲	۸۷
	علوم پایه	۶۱/۹۷	۲۲/۲	۶۰/۰	۴۵
	علوم اجتماعی و رفتاری	۶۰/۱۰	۲۸/۴	۵۵/۲	۱۳۴
	علوم کشاورزی و منابع طبیعی	۵۴/۹۱	۷۰/۷	۱۹/۵	۴۲
وضعیت فعالیت	آزمون آماری	$F=15.856$ Sig=0.001			۴۲۰
	شاغل همزمان با تحصیل	۵۷/۴۱	۲۳/۹	۳۰/۱	۱۶۳
	عدم اشتغال (فقط محصل)	۵۸/۰۱	۳۲/۷	۴۶/۳	۲۵۷
محل سکونت خانواده	آزمون آماری	$t=-0.456$ Sig=0.649			۴۲۰
	نقاط شهری	۵۷/۸۴	۲۲/۵	۴۶/۵	۴۰۰
	نقاط روستایی	۵۶/۴۳	۱۵	۴۰	۲۰
پایگاه اجتماعی-اقتصادی (SES)	آزمون آماری	$t=0.470$ Sig=0.639			۴۲۰
	پایین	۵۸/۱۷	۱۶/۳	۵۵/۱	۵۰
	متوسط پایین	۵۷/۹۵	۲۰/۱	۴۳	۲۱۳
	متوسط بالا	۵۷/۴۰	۲۵/۷	۴۷/۹	۱۴۰
	بالا	۵۷/۶۲	۳۵/۳	۴۷/۱	۱۷
آزمون آماری		$F=0.065$ Sig=0.978			۴۲۰

جدول ۲. وضعیت‌های چهارگانه شبکه اجتماعی مهاجرت بر حسب متغیرهای جمعیتی و زمینه‌ای-اجتماعی

Table 2. The four states of students' emigration social network by demographic and socio-contextual variables

تعداد نمونه	وضعیت‌های شبکه‌های اجتماعی مهاجرت و میزان برخورداری از آنها (%)				متغیرهای جمعیتی و زمینه‌ای-اجتماعی	
	قوی و کارآمد	شبکه‌سازی عامل	ضعیف و ناکارآمد	فقدان شبکه		
۲۰۴	۴۹/۵	۲/۵	۲۷/۹	۲۰/۱	زن	جنس
۲۱۶	۵۱/۹	۸/۸	۱۷/۶	۱۹/۴	مرد	
۴۲۰	$\chi^2=12.82$ Sig=0.005				آزمون آماری	سن
۹۶	۴۷/۹	۴/۲	۲۴	۲۴	سال ۲۱-۱۸	
۱۱۹	۵۰/۴	۸/۴	۲۲/۷	۱۸/۵	سال ۲۵-۲۲	
۹۸	۵۶/۱	۵/۱	۱۹/۴	۱۹/۴	سال ۲۹-۲۶	
۱۰۷	۵۳/۳	۴/۷	۲۴/۳	۱۷/۸	سال ۳۰ و بالاتر	
۴۲۰	$\chi^2=4.735$ Sig=0.857				آزمون آماری	تاهل
۳۵۷	۵۱/۳	۵/۹	۲۲/۴	۲۰/۴	مجرد	
۴۴	۶۳/۶	۴/۵	۲۰/۵	۱۱/۴	متاهل	
۱۹	۳۶/۸	۵/۳	۳۱/۶	۲۶/۳	بدون همسر (فوت/طلاق)	
۴۲۰	$\chi^2=4.996$ Sig=0.544				آزمون آماری	
۱۵۶	۵۰/۶	۵/۱	۲۰/۵	۲۳/۷	کارشناسی	مقطع تحصیلی
۱۷۲	۴۹/۴	۷	۲۵/۶	۱۸	کارشناسی ارشد	
۹۲	۵۸/۷	۳/۴	۲۰/۷	۱۶/۳	دکتری	
۴۲۰	$\chi^2=5.130$ Sig=0.527				آزمون آماری	
۱۱۳	۵۱/۳	۹/۷	۲۳	۱۵/۹	علوم فنی و مهندسی	رشته‌گروه تحصیلی
۸۷	۵۶/۳	۳/۴	۱۹/۵	۲۰/۷	علوم انسانی	
۴۵	۶۴/۴	۴/۴	۱۷/۸	۱۳/۳	علوم پایه	
۱۳۴	۵۰	۴/۵	۲۵/۴	۲۰/۱	علوم اجتماعی و رفتاری	
۴۲	۳۶/۶	۴/۹	۲۴/۴	۳۴/۱	علوم کشاورزی و منابع طبیعی	
۴۲۰	$\chi^2=15.625$ Sig=0.209				آزمون آماری	وضعیت فعالیت
۱۶۳	۵۳/۴	۵/۵	۲۲/۷	۱۸/۴	شاغل همزمان با تحصیل	
۲۵۷	۵۱	۵/۸	۲۲/۶	۲۰/۶	عدم اشتغال (فقط محصل)	
۴۲۰	$\chi^2=0.377$ Sig=0.945				آزمون آماری	
۴۰۰	۵۳	۵/۸	۲۳	۱۸/۳	نقاط شهری	
۲۰	۳۰	۵	۱۵	۵۰	نقاط روستایی	محل سکونت خانواده
۴۲۰	$\chi^2=12.215$ Sig=0.007				آزمون آماری	
۵۰	۳۰/۶	۶/۱	۲۲/۴	۴۰/۸	پایین	پایگاه اجتماعی-اقتصادی (SES)
۲۱۳	۴۸/۱	۶/۱	۲۳/۴	۲۲/۴	متوسط پایین	
۱۴۰	۶۵	۵	۲۰	۱۰	متوسط بالا	
۱۷	۵۲/۹	۵/۹	۳۵/۳	۵/۹	بالا	
۴۲۰	$\chi^2=31.541$ Sig=0.001				آزمون آماری	

نتایج تحلیل چندمتغیره

مدل، آماره‌های نسبت شانس به عنوان شاخصی برای سنجش قدرت و جهت تأثیر متغیرها استفاده شده‌اند.

نتایج آزمون رگرسیون لجستیک ترتیبی در جدول ۳ نشان می‌دهد که هر سه مدل ارائه‌شده به‌طور کلی معنادار هستند و مدل نهایی (مدل ۳) که شامل تمامی متغیرهای پژوهش است، ۲۴/۵ درصد از واریانس تمایل به مهاجرت را تبیین می‌کند. در تحلیل مدل نهایی که تأثیر خالص متغیرها را پس از کنترل متغیرهای جمعیتی و زمینه‌ای-اجتماعی نشان می‌دهد، شبکه اجتماعی مهاجرت همچنان تأثیر معناداری بر تمایل به مهاجرت دارد و فرضیه پژوهش تأیید می‌گردد. همچنین با مقایسه هر یک از سطوح شبکه با گروه مرجع (فقدان شبکه) مشخص می‌شود که تمایل به مهاجرت در تمامی سطوح شبکه به‌طور معناداری بیشتر از گروه فاقد شبکه است. در میان گروه‌های

با توجه به ترتیبی بودن متغیر وابسته (تمایل به مهاجرت)، برای بررسی تأثیر خالص متغیر مستقل و اصلی تحقیق (شبکه اجتماعی مهاجرت)، با کنترل اثرات متغیرهای زمینه‌ای از تحلیل رگرسیون لجستیک ترتیبی (OLR) در سه مدل استفاده شده است. در مدل ۱ (مدل شبکه) تنها متغیر مستقل اصلی پژوهش یعنی شبکه اجتماعی مهاجرت وارد معادله شده تا تأثیر مستقیم آن بر تمایل به مهاجرت ارزیابی گردد. در مدل ۲ (زمینه‌ای) تنها متغیرهای جمعیتی و زمینه‌ای-اجتماعی و نهایتاً در مدل ۳ (مدل نهایی) متغیرهای اصلی مدل اول و متغیرهای کنترلی مدل دوم به‌طور همزمان وارد معادله رگرسیونی شدند تا تأثیر خالص و مستقل وضعیت شبکه اجتماعی مهاجرت، پس از کنترل اثرات متغیرهای جمعیتی و زمینه‌ای-اجتماعی سنجیده شود. در هر سه

به مهاجرت خارج از کشور بیش از ۸ درصد افزایش می‌یابد. در خصوص جنس، شانس تمایل به مهاجرت در مردان حدود ۱/۵ برابر زنان (گروه مرجع) بوده که این تفاوت نیز معنادار باقی مانده است. در مقابل تأثیر خالص مقطع تحصیلی (دکتری و کارشناسی ارشد) نسبت به گروه مرجع (کارشناسی)، در مدل نهایی معنادار نشده است که به‌نظر می‌رسد تأثیر این متغیر از طریق عوامل قوی‌تری مانند سن و رشته‌گروه تحصیلی جذب شده باشد.

بررسی آماره‌های برازش مدل نهایی نیز حاکی از آن است که رگرسیون برازش‌شده از تناسب قابل قبولی با داده‌ها برخوردار است و متغیرهای مستقل قدرت تبیین لازم برای متغیر وابسته را دارند. معنادار نبودن دو آماره کای‌اسکوئر پیرسون و انحراف که مقادیر p -value هر دو بالاتر از آستانه ۰/۰۵ است، نشان‌دهنده عدم وجود اختلاف معنادار میان داده‌های مشاهده‌شده و مقادیر پیش‌بینی‌شده توسط مدل است و سازگاری مطلوب مدل را تأیید می‌کند. همچنین با توجه به معنادار بودن نتیجه آزمون خطوط موازی، فرض صفر (ثابت بودن پارامترها در عرض مقوله‌های متغیر وابسته) رد می‌شود، به این معنا که ضرایب رگرسیون متغیرهای مستقل در سطوح مختلف تمایل به مهاجرت ثابت نیستند.

درنهایت تحلیل چندمتغیره تأیید می‌کند که متغیرهای رشته تحصیلی، سن، جنس و نیز به‌طور مستقل و معنادار متغیر شبکه اجتماعی مهاجرت، عوامل کلیدی در تبیین تمایل به مهاجرت از کشور در میان دانشجویان هستند. تأثیر خالص شبکه اجتماعی مهاجرت در تمامی سطوح آن با قوی‌ترین تأثیر در گروه دارای شبکه قوی و کارآمد عاملی مضاعف و مستقل از ویژگی‌های زمینه‌ای و اجتماعی در افزایش شانس تمایل به مهاجرت از کشور به‌شمار می‌رود.

دارای شبکه، قوی‌ترین افزایش شانس تمایل به مهاجرت مربوط به افراد دارای شبکه قوی و کارآمد است که شانس تمایل بیشتر در آن‌ها بیش از ۳ برابر افراد فاقد شبکه است. این نتیجه نشان می‌دهد که دسترسی به یک شبکه حمایتی قوی و کارآمد، قوی‌ترین عامل در افزایش تمایل به مهاجرت است. پس از آن، افراد دارای شبکه ضعیف و ناکارآمد قرار دارند که شانس تمایل بیشتر به مهاجرت در آن‌ها حدود ۲ برابر گروه فاقد شبکه است و درنهایت شانس تمایل بیشتر به مهاجرت در گروه دارای عاملیت شبکه‌سازی ۱/۹۱ برابر گروه فاقد شبکه است که این نتیجه نیز نشانگر آن است که حتی داشتن عاملیت یا پتانسیل برای شبکه‌سازی نیز یک عامل افزایش‌دهنده و معنادار در تصمیم‌گیری برای مهاجرت است. به عبارت دیگر تمایل به مهاجرت تنها متأثر از شبکه‌های واقعی موجود و بالفعل نبوده بلکه تلاش آگاهانه برای شناسایی و خلق شبکه‌ها نیز به عنوان یک عامل پیش‌برنده در جهت گرایش به مهاجرت از کشور عمل می‌کند. در خصوص متغیرهای زمینه‌ای و کنترلی در مدل نهایی، رشته‌گروه تحصیلی قوی‌ترین عامل پیش‌بینی‌کننده تمایل به مهاجرت است. تمایل به مهاجرت در تمامی رشته‌گروه‌ها نسبت به گروه مرجع (علوم انسانی) به شکل معناداری بیشتر است. بالاترین شانس تمایل به مهاجرت مربوط به رشته‌های علوم فنی و مهندسی است که شانس تمایل در آن‌ها بیش از ۷ برابر دانشجویان علوم انسانی است. پس از آن دانشجویان علوم پایه با نسبت شانس بیش از ۶ برابری و علوم اجتماعی و رفتاری با نسبت شانس بیش از ۵ برابری نسبت به علوم انسانی بیشترین تمایل به مهاجرت از کشور را دارند. همچنین شانس تمایل به مهاجرت در رشته‌های کشاورزی و منابع طبیعی نیز حدود ۲ برابر دانشجویان حوزه علوم انسانی است. متغیر سن نیز به‌طور معناداری با تمایل به مهاجرت رابطه مستقیم دارد، به طوری که با افزایش هر یک سال سن، شانس تمایل

جدول ۳. نتایج رگرسیون لجستیک ترتیبی: اثر شبکه اجتماعی مهاجرت و متغیرهای زمینه‌ای-اجتماعی بر تمایل به مهاجرت از ایران

Table 3. Ordinal logistic regression results: effects of emigration social network and socio-contextual variables on tendency to emigrate from iran

متغیرها		مدل ۱ (مدل شبکه)		مدل ۲ (مدل زمینه)		مدل ۳ (مدل نهایی)	
		Sig	OR=Exp (B)	Sig	OR=Exp (B)	Sig	OR=Exp (B)
شبکه اجتماعی مهاجرت	شبکه قوی و کارآمد	۰/۰۰۳	۴/۰۰			۰/۰۰۱	۳/۳۷۴
	شبکه ضعیف و محدود	۰/۰۰۵	۱/۹۶			۰/۰۳۰	۲/۳۷۷
	شبکه‌سازی عامل (فقدان شبکه) ^R	۰/۰۳۰	۱/۸۱			۰/۰۱۵	۱/۹۱۲
جنس	مرد			۰/۰۲۳	۱/۵۷۹		۱/۵۱۳
	زن ^R						۰/۰۴۵
سن (به صورت پیوسته)				۰/۰۲۱	۱/۰۸۰		۱/۰۸۳
تأهل	مجرد			۰/۵۱۲	۰/۲۳۶		۰/۱۶۸
	متأهل			۰/۴۲۱	۰/۱۶۳		۰/۰۸۷
	بدون همسر (فوت/طلاق) ^R						
مقطع تحصیلی	دکتری			۱/۰۱۹	۰/۹۶۲		۰/۸۶۳
	کارشناسی ارشد			۱/۳۴۲	۰/۲۸۲		۰/۴۰۴
	(کارشناسی) ^R						
رشته‌گروه تحصیلی	علوم فنی و مهندسی			۷/۵۳۸	۰/۰۰۱		۷/۳۷۴
	علوم کشاورزی و منابع طبیعی			۱/۷۴۵	۰/۱۴۳		۱/۹۱۹
	علوم پایه			۶/۵۹۹	۰/۰۰۱		۶/۳۷۹
	علوم اجتماعی و رفتاری (علوم انسانی) ^R			۵/۳۷۶	۰/۰۰۱		۵/۷۹۵
وضعیت فعالیت	شاغل همزمان با تحصیل			۰/۷۲۷	۰/۱۲۳		۰/۷۱۷
	غیر شاغل (فقط محصل) ^R						
محل سکونت خانواده	نقاط شهری			۱/۳۳۱	۰/۶۵۱		۱/۰۰۵
	نقاط روستایی ^R						
پایگاه اجتماعی-اقتصادی (SES)	بالا			۰/۵۲۰	۰/۲۲۸		۰/۱۰۳
	متوسط بالا			۰/۸۱۰	۰/۵۴۶		۰/۲۰۷
	متوسط پایین ^R			۰/۸۷۳	۰/۶۷۷		۰/۳۸۱
Pseudo R ² (%)= Nagelkerke R ²		۰/۰۳۴		۰/۲۱۹		۰/۲۴۵	
Model fit ($\chi^2=104.866$ Sig=0.001) Pearson ($\chi^2=812.584$ df=782 Sig=0.218) df=782 Sig=0.675 Deviance ($\chi^2=763.501$ Chi-Square (Sig.)= 0.001 Nagelkerke R ² = 0.245 Test of Parallel Lines ($\chi^2=31.865$ Sig=0.023)							

آزمون های نیکویی برازش مدل ۳ (نهایی)

توضیحات:

مدل ۱، مدل شبکه، شامل متغیر اصلی پژوهش (شبکه اجتماعی مهاجرت) جهت تعیین اثر مستقل آن بر تمایل به مهاجرت.

مدل ۲، مدل زمینه جهت تعیین اثر پایه‌ای عوامل جمعیتی و زمینه‌ای-اجتماعی بر تمایل به مهاجرت.

مدل ۳، مدل نهایی، جهت تعیین اثر شبکه اجتماعی مهاجرت بر تمایل به مهاجرت با کنترل متغیرهای جمعیتی و زمینه‌ای.

R: نشان دهنده گروه مرجع نسبت شانس است که ضریب B آن صفر و نسبت شانس آن برابر با ۱ در نظر گرفته شده.

OR: نسبت یا نرخ شانس، که با فرمول $Odds\ Ratio = \exp(B) = e^B$ محاسبه شده است ($e=2.71828$) پایه لگاریتم طبیعی و B ضریب رگرسیون است.

بحث و نتیجه‌گیری

جابه‌جایی نشان می‌دهد. از سوی دیگر، ارتباط معنادار تمایل به مهاجرت در میان دانشجویان دارای «شبکه ضعیف و ناکارآمد»، بازنمایی تجربی تز کارکرد حیاتی پیوندهای سست است. این یافته گویای آن است که حتی در صورت محدودیت حمایت‌های عمیق عاطفی، صرف اتصال به شبکه‌های فراملی، در نقش یک «پل» ارتباطی، دسترسی به جریان سیال اطلاعات غیر تکراری را ممکن می‌سازد. این امر از برتری نسبی کارکرد اطلاعاتی شبکه بر کارکرد حمایتی عینی آن در محیط‌های آکادمیک حکایت دارد.

علاوه‌براین، تحلیل وضعیت «شبکه‌سازی عامل» بعد نوینی از پویایی رفتار سوژه را آشکار می‌سازد. در این وضعیت، کنشگر در غیاب

تحلیل‌های آماری این پژوهش نشان می‌دهد که تمایل به مهاجرت در جامعه دانشجویی مورد مطالعه، فراتر از فشارهای کلان ساختاری، با بازپیکره‌بندی سرمایه‌های اجتماعی در سطح میانی پیوندخورده است. همسو بودن الگوهای به‌دست آمده در وضعیت «شبکه قوی و کارآمد» با مبانی نظری سرمایه اجتماعی، گویای اهمیت مکانیسم ادراک محتوایی از کارآمدی پیوندها است. در این چارچوب، شبکه به‌مثابه یک سرمایه اجتماعی تسهیل‌گر عمل می‌کند که با بازتولید منابع میان‌فردی، همبستگی بالایی با تقلیل هزینه‌های مادی و ذهنی

کارآمدی میان شبکه‌های علمی داخلی و مقصد را کاهش دهد تا شبکه‌های داخلی توان رقابت محتوایی با شبکه‌های فراملی را پیدا کنند. درنهایت، با نگاه به افق‌های پژوهشی آتی، به محققان بعدی پیشنهاد می‌شود با استفاده از روش تحلیل شبکه‌های اجتماعی^۱ (SNA) به صورت طولی و ترکیب آن با مصاحبه‌های کیفی با نخبگان بازگشته، به واکاوی پویایی‌های زمانی و لنگرهای عاطفی بازدارنده در مبدأ بپردازند تا زوایای مکتوم این پدیده بیش از پیش عیان گردد.

منابع

- آقایاری هیر، محسن و حکیمی، هادی (۱۳۹۶). تحلیل شبکه مهاجرت‌های بین‌استانی در ایران (۱۳۸۵-۱۳۹۰). *تحقیقات کاربردی علوم جغرافیایی*، ۱۷ (۴۵): ۱۸۵-۲۰۶.
<http://jgs.khu.ac.ir/article-۱-۲۸۰۸-fa.html>
- جانعلی‌زاده چوب‌بستی، حیدر؛ علیوردی‌نیا، اکبر؛ پورقاضی، شیوا (۱۳۹۳). بررسی جامعه‌شناختی تمایل به برون‌کوچی نخبگان علمی. *فصلنامه علمی پژوهشی راهبرد فرهنگ*، ۷ (۲۵): ۱۵۳-۱۷۸.
- https://www.jsfc.ir/article_15136_b951192c7624a51dadac361bca012417.pdf
- حکیم‌زاده، رضوان؛ طلایی، ابراهیم؛ جوانک، ماندانا (۱۴۰۱). تأثیر عوامل آموزشی، اجتماعی و فرهنگی بر تمایل به مهاجرت از کشور در دانشجویان دانشگاه تهران. *فصلنامه پژوهش و برنامه‌ریزی در آموزش عالی*، ۱۹ (۳): ۸۱-۱۰۲.
- <https://www.sid.ir/FileServer/JF/64813926905.pdf>
- سجادی، حامد؛ امیرکافی، مهدی؛ گروسی، سعیده (۱۴۰۳). سرمایه اجتماعی، امید به آینده، و تمایل به مهاجرت بین‌المللی: مطالعه‌ای در میان دانشجویان دانشگاه‌های شهر کرمان. *تداوم و تغییر اجتماعی*، ۳ (۲): ۳۸۱-۴۱۱.
- <https://doi.org/10.22034/jssc.2024.21701.1126>
- صادقی، رسول؛ غفاری، غلامرضا؛ رضایی، مریم (۱۳۹۷). بررسی تأثیر سرمایه اجتماعی بر تمایل به مهاجرت از ایران. *فصلنامه مطالعات جمعیتی*، ۴ (۲): ۸۳-۱۰۸.
- https://jips.nipr.ac.ir/article_102534_d6f26f82cfc20ea54af2f0b2cea8aedd.pdf
- صادقی، رسول و رضایی، مریم (۱۴۰۰). سودای مهاجرت: تمایل ایرانی‌ها به مهاجرت و عوامل تعیین‌کننده آن. *فصلنامه پژوهش‌های جامعه‌شناسی معاصر*، ۱۰ (۱۸): ۳۵-۶۲.
- <https://doi.org/10.22084/CSR.2021.21216.1772>
- صادقی جعفری، جواد و شینی میرزاده، پگاه (۱۴۰۲). بررسی تمایل به مهاجرت از ایران و عوامل مؤثر بر آن (مورد مطالعه: دانشجویان تحصیلات تکمیلی دانشگاه اصفهان). *مجله مطالعات اجتماعی ایران*، ۱۷ (۲): ۲۹-۵۶.
- <https://doi.org/10.22034/jss.2024.2004302.1778>
- صلواتی سرچشمه، بهرام؛ مولا، محمدامین؛ صمدی، رقیه؛ بهزادی، فهیمه؛ ربیعی، زهره؛ فراهانی، اشکان (۱۴۰۱). سالنامه مهاجرتی ایران. پژوهشکده سیاست‌گذاری دانشگاه شریف. رصدخانه مهاجرت ایران. <https://imobs.ir/outlook/detail/22>
- صلواتی سرچشمه، بهرام (۱۴۰۲). تغییر الگوی «جابه‌جایی تحصیلی» به «مهاجرت دانشجویی»: مطالعه موردی ایران. *فصلنامه مطالعات دانشگاه*، ۲ (۲): ۸۹-۱۳۵.
- <https://doi.org/10.22035/jous.2024.5417.1093>
- علی‌مندگاری، ملیحه؛ رازقی نصرآباد، حبیبه‌بی‌بی؛ محمودی، آرزو (۱۴۰۰). نقش شبکه‌های مهاجرتی در شکل‌گیری جریان مهاجرت از شهرکرد به اصفهان. *فصلنامه مطالعات جمعیتی*، ۷ (۱): ۱۵۵-۱۹۲.
- <https://doi.org/10.22034/jips.2021.278872.110>
- قاسمی اردهایی، علی (۱۳۹۲). مهاجرت شبکه‌ای و تعیین‌کننده‌های آن: مطالعه جریان‌های مهاجرت از استان آذربایجان شرقی به استان تهران. *نامه انجمن جمعیت‌شناسی ایران*، ۸ (۱۵): ۱۲۱-۹۷.
- https://www.jpaiassoc.ir/article_19963.html
- کستلز، استفن و مارک، جی‌میلر (۱۳۹۶). عصر مهاجرت: جابجایی بین‌المللی جمعیت در

سرمایه اجتماعی ساختاری، از طریق مکانیسم خودکارآمدی به جبران خلأ پیوندهای پیشینی تمایل نشان می‌دهد. این یافته برون‌رفت از دوگانه صلب «داشتن یا نداشتن شبکه» را برجسته کرده و نشان می‌دهد که چگونه عاملیت فردی برای خلق اتصالات جدید در فضاهای مجازی و واقعی، همبستگی مستقلی با تقویت میل به جابه‌جایی دارد. درنهایت، تمرکز شدید تمایل در رشته‌های فنی و علوم پایه، تلاقی ادراک فرصت‌های بین‌المللی با ویژگی‌های ساختاری این رشته‌ها را عیان می‌سازد. در یک جمع‌بندی کلی و منطبق بر ماهیت داده‌ها، تمایل به مهاجرت فرایندی چندلایه است که ارتباط معناداری با کیفیت محتوایی شبکه‌های اجتماعی دارد؛ به‌طوری که این شبکه‌ها به عنوان بستری هموارکننده برای ادراک ریسک کمتر و فرصت‌های بیشتر عمل می‌کنند.

تفسیر و تعمیم این یافته‌های تجربی مستلزم در نظر گرفتن چند محدودیت اساسی است که مسیر فرامطالعه را روشن می‌سازند. نخست آنکه داده‌های این مطالعه به‌صورت مقطعی گردآوری شده‌اند؛ بنابراین، روابط گزارش‌شده صرفاً شواهد «همبستگی و پیش‌بینی‌کنندگی آماری» هستند و نمی‌توان از آن‌ها استنباط علی قاطع در خصوص فرآیند پویای تبدیل تمایل ذهنی به رفتار واقعی در طول زمان استخراج کرد. دومین محدودیت به سوگیری نمونه‌ای مربوط می‌شود؛ تمرکز پژوهش بر دانشجویان دانشگاه تهران به عنوان دانشگاه مادر، تعمیم یافته‌ها را به دانشگاه‌های پیرامونی یا موسسات آموزش عالی با دسترسی‌های شبکه‌ای محدودتر دشوار می‌سازد. افزون بر این، استفاده از ابزار پرسشنامه بسته در بازنمایی پویایی‌های عمیق و معنایی حاکم بر پیوندهای عاطفی و سرمایه اجتماعی منفی (مانند نوع دقیق فشارهای متقابل) واجد محدودیت‌های ذاتی است.

با تکیه بر این مرزهای پژوهشی و جهت کاربردی‌سازی یافته‌ها، اتخاذ راهبردهای عملیاتی متمایز توسط نهادهای متولی ضرورت می‌یابد. در گام اول، پیشنهاد می‌شود بنیاد ملی نخبگان و معاونت علمی ریاست جمهوری با طراحی «کنسرسیوم‌های اشتغال فراملی معکوس»، پتانسیل دانشجویان دارای عاملیت شبکه‌سازی بالا را از طریق پیوندزدن به پروژه‌های تحقیق و توسعه بین‌المللی مستقر در داخل کشور فعال سازند. در گام دوم، سازمان امور دانشجویان می‌تواند با تغییر پارادایم از تقابل به تعامل شبکه‌ای، پلتفرم‌های رسمی برای «پایگاه‌های اطلاعاتی مشترک» میان دانشجویان داخل و نخبگان مهاجر ایجاد کند تا کارکرد اطلاعاتی پیوندهای ضعیف، به جای خروج، به انتقال تکنولوژی و تعریف پروژه‌های مشترک بینجامد. همچنین سازمان برنامه و بودجه با تخصیص بودجه‌های هدفمند برای تجهیز آزمایشگاه‌های مرجع در رشته‌های فنی و علوم پایه، می‌تواند شکاف

¹ Social Network Analysis

دنیای مدرن. ترجمه علی طایفی. تهران: انتشارات جامعه‌شناسان.

- <https://doi.org/10.1080/1369183042000200722>
- Hugo, G.J. (1981). Village-community ties, village norms, and ethnic and social networks: a review of evidence from the third world. in: De Jong, G.F. and Gardner, R.W. (eds.). *Migration Decision Making*. Pergamon: 186-224.
- <https://doi.org/10.1016/B978-0-08-026305-2.50013-9>
- Koltai, J., Sik, E., Simonovits, B. (2020). Network capital and migration potential. *International Journal of Sociology*, 50(2): 122-141. <https://doi.org/10.2307/2060063>
- Manchin, M., & Orazbayev, S. (2016). Social networks and the intention to migrate. econometric modeling: macroeconomics eJournal. *Centro Studi Luca d'Agliano Development Studies Working Paper No.* 409. <https://doi.org/10.2139/ssrn.2974097>
- Massey, D.S. (1990). Social structure, household strategies, and the cumulative causation of migration. *Population Index*, 56 (1): 3-26. <https://doi.org/10.2307/3644186>
- Massey, D.S., Arango, J., Hugo, G., Kouaouci, A., Pellegrino, A., Taylor, J.E. (1993). Theories of international migration: a review and appraisal. *Population and Development Review*, 19: 431-466. <https://doi.org/10.2307/2938462>
- Massey, D.S., Arango, J., Hugo, G., Kouaouci, A., Pellegrino, A., Taylor, J.E. (1998). *worlds in motion*. oxford: clarendon press. ISBN: 9780198294429.
- Massey, D.S., Goldring, L., Durand, J. (1994). Continuities in transnational migration: an analysis of nineteen mexican communities. *American Journal of Sociology*, 99 (6): 1492-1533. <https://doi.org/10.1086/230452>
- Mei Liu, M. (2013). Migrant networks and international migration: testing weak ties. *demography*, 50 (4): 1243-1277. <https://doi.org/10.1007/s13524-013-0213-5>
- Meyer, J. (2001). Network approach versus brain drain: lessons from the diaspora. *International Migration*, 39, 91-110. <https://doi.org/10.1111/1468-2435.00173>
- Miceli, A., & Bilecen, B. (2025). The role of family ties in mobility and immobility decisions: a case study of Italy. *Population, Space and Place*. <https://doi.org/10.1002/psp.70092>
- Munshi, K. (2014). Community networks and the process of development, *Journal of Economic Perspectives, American Economic Association*, 28 (4): 49-76. <https://doi.org/10.1257/jep.28.4.49>
- Newbold, K.B. (2010). *Population Geography: Tools and issues* (2nd ed.). Rowman & Littlefield Publishers. <https://ndl.ethernet.edu.et/bitstream/123456789/24717/1/3.pdf.pdf>
- Portes, A. (1995). *The economic sociology of immigration: essays on networks, ethnicity, and entrepreneurship*. New York: Russell Sage Foundation. ISBN-13 978-0871546814
- Portes, A. (1998). Social capital: its origins and applications in modern sociology. *Annual Review of Sociology*, 24, 1-24. <https://doi.org/10.1146/annurev.soc.24.1.1>
- Ryan, L. (2023). *Social networks and migration: relocations, relationships and resources*, Bristol university press, Old Park Hill. ISBN 978-1-5292-1357-7 ePdf.
- Schaer, M. (2022). Early-career academics' transnational moves: the gendered role of vertical social ties in obtaining academic positions abroad. In E. Keskiner, M. Eve, & L. Ryan (Eds.), *Revisiting Migrant Networks*. IMISCOE Research Series. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-030-94972-3_10
- Scott, J. (2000). Rational Choice theory. In G. Browning, A. Halcli, & F. Webster (Eds.), *understanding contemporary society: Theories of the Present* (pp. 126-138). London: Sage Publications. <http://dx.doi.org/10.4135/9781446218310.n9>
- Sjaastad, L.A. (1962). The costs and returns of human migration. *Journal of Political Economy*. 70 (5). <https://doi.org/10.1086/258726>
- Stark, O., & Taylor, J. (1989). Relative deprivation and international migration. *Demography*, 26: 1-14.
- Bandura, A. (2001). Social cognitive theory of mass communication. *Media Psychology*, 3: 265-299. https://doi.org/10.1207/S1532785XMEP0303_03
- Blumenstock, J.E., Chi, G., Tan, X. (2025). Migration and the value of social networks. *The Review of Economic Studies*, 92 (1): 97-128. <https://doi.org/10.1093/restud/rdad113>
- Borjas, G.J. (1992). Ethnic capital and intergenerational mobility. *The Quarterly Journal of Economics*, 107 (1): 123-150. <https://doi.org/10.2307/2118325>
- Borjas, G.J. (1999). Immigration and welfare magnets. *Journal of Labor Economics*, 17 (4): 607-637. <https://doi.org/10.1086/209933>
- Boyd, M. (1989). Family and personal networks in international migration: recent developments and new agendas. *International Migration Review*, 23 (3): 638-670. <https://doi.org/10.1177/019791838902300313>
- Brooks, R., & Waters, J. (2010). Social networks and educational mobility: the experiences of UK students. *Globalisation, Societies and Education*, 8 (1): 143-157. <https://doi.org/10.1080/14767720903574132>
- Carrington, W.J., Detragiache, E., Vishwanath, T. (1996). Migration with endogenous moving costs. *American Economic Review*, 86 (4): 909-930. <https://www.jstor.org/stable/2118311>
- Chow, C., & Fong, E. (2024). Factors enhancing the intention to migrate from more developed to less developed areas. *Chinese Journal of Sociology*, 10 (1): 59-75. <https://doi.org/10.1177/2057150X231222717>
- Crossman, J., & Clarke, M. (2010). International experience and graduate employability: Stakeholder perceptions on the connection. *Higher Education*, 59: 599-613. <https://doi.org/10.1007/s10734-009-9268-z>
- Daniel, C. (2014). Building a south-south connection through university education: the case of peruvian students in brazil. *Cahiers de la recherche sur l'éducation et les savoirs*, (13): 119-137. <https://doi.org/10.4000/cres.2625>
- De Jong, G.F. (2000). Expectations, gender, and norms in migration decision-making. *Population Studies*, 54: 307-319. <https://doi.org/10.1080/713779089>
- Dekker, R., & Engbersen, G. (2013). How social media transform migrant networks and facilitate migration. *Global Networks*, 14 (4): 401-418. <https://doi.org/10.1111/glob.12040>
- Docquier, F., & Rapoport, H. (2012). Globalization, brain drain, and development. *Journal of Economic Literature*, 50 (3): 681-730. <https://doi.org/10.1257/jel.50.3.681>
- Efionayi, D., & Piguat, E. (2014). Western african student migration: a response to the globalisation of knowledge. *International Development Policy*, 1789. <https://doi.org/10.4000/poldev.1789>
- Emirbayer, M., & Mische, A. (1998). What is agency? *American Journal of Sociology*, 103 (4): 962-1023. <https://doi.org/10.1086/231365>
- Faist, T. (1997). The crucial meso-level. In T. Hammar, G. Brochmann, K. Tamas, & T. Faist (Eds.), *International migration, immobility and development* (pp. 187-217). Oxford: Berg. <https://pub.uni-bielefeld.de/record/2466648>
- Gong, Y., Sun, L., Xuan, L. (2023). Social networks and drivers of highly skilled migration: the case of shenzhen city in china. *Population, Space and Place*. <https://doi.org/10.1002/psp.2683>
- Granovetter, M.S. (1973). The strength of weak ties. *American Journal of Sociology*, 78: 1360-1380. <http://dx.doi.org/10.1086/225469>
- Heering, L., van der Erf, R., van Wissen, L. (2004). The role of family networks and migration culture in the continuation of moroccan emigration: a gender perspective. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 30 (2): 323-337.

<https://doi.org/10.2307/2061490>

Todaro, M.P. (1969). A model of labor migration and urban unemployment in less developed countries. *The American Economic Review*, 59(1): 138-148.

<http://www.jstor.org/stable/1811100>

Van Dalen, H.P., Groenewold, G. Schoorl, J.J. (2005). "Out of africa: what drives the pressure to emigrate?" *Journal of Population Economics*, 18: 741-778.

<https://doi.org/10.1007/s00148-005-0003-5>